

PORKOLÁB TIBOR

LÉVAY, A KRITIKUS

(A Budapesti Szemle *Értesítő*-rovata a századfordulón)*

Koszorúmat én a Budapesti Szemle
Egyszerű oltárán szívesen teszem le;
Nem ég ott tömjén, nincs dicsőtő lárna
Naggyá fűjt kicsinyek jubileumára.

Ott, ha egynek-másnak tyúkszemére lépnek,
Az is csak hódolat Igaznak és Szépnek.
Zúghat körülte a léha kor divatja,
Ő csak saját lelke szózatát hallgatja.

Lévay József

A Szemle legderekből „dolgozótársa”

Lévay Józsefnek több mint négy évtized alatt közel kétszáz verse és versfordítása jelenik meg a Gyulai Pál (majd Voinovich Géza) által szerkesztett Budapesti Szemlében. Már a folyóirat indulásánál jelen van *Könnyű búcsú* című költeményével,¹ és a Szemle adja közre egyik utolsó életében megjelent versét, a *Tompa emléke* című centenáriumi ódáját is.² A századvég és a századforduló évtizedeiben a *Költemények*-rovatnak – magát Gyulait, valamint a többi kedvelt szerzőt, Szász Károlyt, Vargha Gyulát, Kozma Andort is felülmúlva – Lévay a leginkább foglalkoztatott poétája. Az *Értesítő*-rovat versgyűjteményeiről és Burns-kötetéről közöl elismerő bírálatokat.³ Sokkal kevésbé ismert ugyanakkor, hogy Lévay az 1880-as évek elejétől 1909-ig (Gyulai haláláig) kritikusként is jelen van a Szemlében. Kritikus működésének homályban maradása jórészt azzal magyarázható, hogy könyvbírálatok különféle szignatúrákkal, lényegében anonim módon jelennek meg a folyóiratban. E rejtőzködést részben – ahogy erre a Szemle-„dolgozótárs” Angyal Dávid *Emlékezései* rávilágítanak – Gyulai szerkesztői gyakorlata teszi érthetővé: „Írogattam tovább a Szemle értesítőjébe, a rövid cikkeket, hol 'd-t' aláírással, hol más betűt használva aláírásnak. Gyulai szerette, ha a rövid cikkek névtelenül jelentek meg. Az angol szemlék névtelen cikkei példájára gondolt és szívesen hallotta, hogy az olvasók találgatják a cikkek szerzői nevét. Egyszer Salamon Ferenc írt a Kiegészésről

* A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

¹ BpSz, 1873, 1. kötet, 171–174.

² BpSz, 1917, 491. kötet, 293–295.

³ PÉTERFY 1881; PÉTERFY 1899; PÉTERFY 1892.

magvas tanulmányt a *Szemlébe*, és 'm. h.' betűkkel írta alá. Gyulaival együtt találtuk ki az aláírást, abban a hiszemben, hogy az olvasók Maszák Hugóra fognak gondolni. Azonban kitűnt, hogy Marczali Henriknek tulajdonították némelyek Salamon tanulmányait, ami nem volt feltűnő, mert Marczali is írt ilyen hatalmas történeti tanulmányokat a *Szemlébe* betűjel aláírással. Marczali nem igen tiltakozott a szerzőség ellen, amin aztán Gyulai és Salamon jól mulattak.⁴ Ez a gyakorlat ugyanakkor Lévay szándékaival sem áll ellentétben. Gyulaival folytatott levelezése azt valószínűsíti, hogy eleve csak azzal a feltétellel vállalja a bírálói szerepkört, ha szerzősége titokban maradhat. A „titkolódzás” sikerességét illetően Gyulainak többször is meg kell nyugtatnia aggódó „dolgozótársát”. „Abból, hogy Hollán tudja álnevedet s neked izent, ne következtessd ezt: immár hijába volt minden titkolódzás. Az írók közül senki sem tudja; Beöthy Szász Károlyt tartja a cikk szerzőjének, mások engem, némelyek Péterfyt. Csak Szily Kálmán tudja, hogy te írtad a hírhedt szemlét. [...] Csak folytasd barátom a megkezdett lyrai szemlét. [...] Nagyon kérlek a bírálatra s ügyelni fogok kéziratára, hogy senkise lássa” – magyarázkodik például 1893. december 31-én kelt levelében.⁵ 1896. február 14-én hasonló ígérettel igyekszik munkára serkenteni a vonakodó kritikust: „Úgy eltitkolom, hogy senki sem tudja meg.”⁶ 1900. július 8-án pedig elégedetten írja Miskolcra: „Endródi s néhány hive, köztök Beöthy is, nagyon haragusznak a kritikára, de úgy látszik, jobbnak tartják az agyon hallgatást. Nem sejtik, hogy te írtad.”⁷ Kritikusi működését Lévay később sem teszi nyilvánossá. Amikor például az Akadémia felkérésére 1911-ben készített életrajza⁸ lezárásaként felsorolja írói működésének „nevezetesebb” adatait, a könyvbírálatokról egy szót sem ejt. Lévay monográfiája, Zsigmond Ferenc sem tud a kritikákról,⁹ pedig ő az új század első éveiben – anyaggyűjtési szándékkal – fel is keresi Lévayt (és a borsodi Lévay-rokonságot). És bár Ady Endre megjegyzése („Az öreg úr [Gyulai Pál] majdnem agyonvert, amikor azt találtam neki mondani, hogy Lévay József, a vén nyugdíjas alispán és falusi bácsi, nem érthet az új, városi, összetett lélek lírájához”¹⁰), valamint Hatvany Lajos visszatekintése („Akkoriban nagyon haragudott az Arany utáni kor epigon nemzedéke Gyulaira, Lévayra, amiért a *Budapesti Szemle* megszentelt hasábjain üldözték a fiatalságot”¹¹) mintha arra engedne következtetni, hogy a kortárs írók tudják, de legalábbis sejtik azt, hogy ki rejtőzik a szigorú könyvbírálatok mögött, nemigen lelhető fel adat arról, hogy – a *Szemle* szűkebb körét leszámítva – bárki is tisztában lett volna a ténnyel: a századforduló éveiben Lévay nem csupán vezéerköltője, de meghatározó kritikus is Gyulai folyóiratának. A magyar irodalom „patriarchájaként”, a népnemzeti költészet „utolsó mohikánjaként” tisztelt miskolci poéta úgy válik hosszú életének utolsó

⁴ ANGYAL 1971, 112–113. Köszönöm Császtvay Tündének, hogy felhívta a figyelmemet erre a kiadásra.

⁵ MTAKK, Ms 5689/282.

⁶ MTAKK, Ms 5689/291.

⁷ MTAKK, Ms 5689/302.

⁸ LÉVAY 1919.

⁹ Lásd ZSIGMOND 1906.

¹⁰ ADY 1973, 292.

¹¹ HATVANY 1981, 149.

évtizedében modernségellenes jelképpé, hogy a „modern lantpengetők” és „lyrai reformatorok” ellen irányuló kritikusi tevékenysége lényegében ismeretlen marad. Például a Kisfaludy Társaság miskolci jubileumi Lévy-ünnepélyén (1911. november 19.), amely alkalmat ad „a mai cosmopolita Magyarország”, e „lármás, zavaros eszménynélküli korszak”, „a ferde irányba tévedt izlés” elleni demonstrációra is, számtalan változatban jut kifejezésre az az óhaj, hogy az ünnepelt még sokáig örvendeztesse „szelid költészete igaz gyöngyeivel a divatos Ady-féle költészet termékeitől megcsömörlött lelkeket és szíveket”.¹² Annak viszont nincs nyoma (bár az ünnepély dokumentumai hiánytalanul hozzáférhetők a *Lévy emlékkönyv*ben és a Lévy-hagyaték jelentős részét őrző Herman Ottó Múzeumban), hogy a méltatók tisztában lennének azzal: majd’ negyedszázadon át Lévy írta azokat a könyvbírálatokat, amelyeket bizonyára nagy meglepéssel olvastak a Szemle „megszentelt hasábjain”. Pedig a Gyulai szerkesztői tisztét megöröklő Voinovich Géza már a miskolci ünnepély előtt lerántja a leplet a kritikus Lévyről: a Szemlelében megjelenő Lévy-tanulmányában nem csupán azt árulja el, hogy „Lévy számos kisebb bírálatot írt a *Budapesti Szemle*be verses könyvekről”, de néhány Lévynek tulajdonított kritikából idéz is.¹³ Az ugyancsak a Szemle „dolgozótársi” és baráti köréhez tartozó Kozma Andor is bepillantást enged – Gyulairól készített „arczképében” – az *Értesítő*-rovat működésébe: „a kit Gyulai Pál levágásra méltat, azt kedveli. [...] Eleven írónak Gyulai Pál írásban csak ilyen harcziás módon volt képes tudtára adni, hogy beveszi őt a komoly irodalomba. Ha már valakit ekkép íróvá ütött s úgy gondolta, hogy az most már a Szemle dicséreteit megérdemli, akkor átadta azt az ő galambösz és galambszívú nagy költőtársának s legjobb barátjának, Lévy Józsefnek, hogy írjon róla tovább.”¹⁴

A Lévy kritikusi szerepvállalását övező homályt az irodalomtörténet-írás is csak részben oszlatja el. Schöpflin Aladár például centenáriumi Lévy-tanulmányában (1925) utal arra, hogy a miskolci poéta „verseken kívül versbírálatokat is írt”, konkrétumokkal azonban nem szolgál.¹⁵ Gyulai monográfiája, Papp Ferenc a Gyulai–Lévy-levelezést áttekintve állapítja meg, hogy Lévy műbírálati „1895-től fogva sűrűn követték egymást a Budapesti Szemle Értesítőjében vagy külön cikkeként”.¹⁶ Papp a levelezés alapján néhány kritikát azonosít is – hangsúlyozva, hogy a Szemlelében Lévynek „ezeken kívül jóval több bírálata jelent meg”.¹⁷ Ugyanakkor Lévy biográfiája, Miklós Róbert, valamint a hatkötetes akadémiai irodalomtörténeti kézikönyv (1965) Lévy-fejezetének szerzője, Kovács Kálmán nem tesznek említést a kritikákról. A Gyulai-fejezetet jegyző Somogyi Sándor viszont megjegyzi, hogy Gyulai Adyt „bíráltatja” Lévyval a Szemle-

¹² LE 1912, 66, 75, 96. Az ünnepélyről lásd PORKOLÁB 2000.

¹³ VOINOVICH 1911, 129. Mindezt megismétli centenáriumi Lévy-emlékbeszédében (1925): VOINOVICH 1943, 77–78. Az emlékbeszédet kissé módosított formában lásd Lévy – Voinovich által sajtó alá rendezett – *Utolsó verseinek* (LÉVAY 1925) és a Franklin Társulat Lévy-kötetének (LÉVAY 1934) a bevezetőjeként.

¹⁴ KOZMA 1913, 4.

¹⁵ SCHÖPFLIN 1925, 391.

¹⁶ PAPP F. 1935–1941, II, 675.

¹⁷ PAPP F. 1935–1941, II, 669–670.

ben.¹⁸ Az irodalomtörténet-írás tehát – ha szórványosan is, de – számon tartja Lévay kritikusi működését, könyvbírálatainak azonosítását azonban nem (vagy csak nagyon esetlegesen) végzi el. Még a Szemle bírálataira gyakran hivatkozó Komlós Aladár is csupán egy Vajda János-kritikát kapcsol össze Lévay nevével: „V. Z. jegy alatt 1896-ban Lévay József terjedelmes cikket írt Vajda Jánosról”.¹⁹ Ezt a bírálatot a Vajda-kritikai kiadás is Lévaynak tulajdonítja: „Lévay József a V. Z. betűk mögé rejtőzve nagyon ünneprontó hangon hosszasan boncolja, elemzi Vajda hibáit, fogyatékoságait.”²⁰ Újabban Kosztolánczy Tibor állapítja meg, hogy a Szemle „erős, időnként megsemmisítő erejű” bírálati mögött „leggyakrabban a szelíd miskolci poéta, Lévay József rejtőzik”, ám tétélesen ő is csak néhány Szabolcska Mihály-kritika esetében mondja ki Lévay szerzőségét.²¹ A Lévay-kritikák szisztematikus leválogatásának és azonosításának az elmaradása minden bizonnyal arra a – közvélekedéssé váló – meggyőződésre vezethető vissza, mely szerint a Szemle anonim és pseudonim könyvbírálati Gyulai álláspontját közvetítik. Már a kortársak Gyulai ítéletének felmutatásaként olvassák ezeket a kritikákat – ahogy ezt Németh G. Béla hangsúlyozza: „S bár a lapba Szász Károlytól Lévay Józsefen át a kiváló fordító Nagy Péter református püspökig sokan írtak kritikai-esztétikai cikkeket, a közönség – joggal – Gyulai variáloinak tekintette őket. A Szemle és Gyulai irodalomkritikai tekintetben szinonimává lettek.”²² Érthető tehát, hogy az irodalomtörténet-írás is „Gyulai kritikai működésének” megnyilvánulásaiként kezeli az *Értesítő*-rovat bírálatait,²³ és a szerzői attribúcióra legfeljebb a kritikátörténeti szempontból különösen jelentősnek vélt szerzők (például Péterfy Jenő) esetében vállalkozik.²⁴ Pedig több mint félszáz – főként verseskötetek felett ítéletet mondó – Szemle-cikkről lehet nagy bizonyossággal állítani, hogy Lévay a szerzőjük. (Összehasonlítás végett: még Péterfy Jenő is csak körülbelül negyven szépirodalmi tárgyú bírálattal van jelen a folyóiratban.²⁵) Az azonosítás részben Lévay naplófeljegyzései,²⁶ részben Gyulai és Lévay (maig kiadatlan) levelezése,²⁷ részben a szignatúrahasztnál sajátosságai,²⁸ részben Voinovich Géza adatai²⁹ alapján végezhető el. Ehhez a munkához a miskolci Lévay József Könyvtár 1988-ban kiadott Lévay-bibliográfiája nemigen hívható segítségül, hiszen csupán egyetlenegy

¹⁸ MIKLÓS 1978; SÓTÉR 1965, IV, 221. Lásd még SOMOGYI 1977, 248, 440.

¹⁹ KOMLÓS 1966, 35. Lásd még KOMLÓS 1972, 39.

²⁰ VAJDA 1969, II, 225. Lásd még VARGA P. 1994, 106, 160, 309, 310.

²¹ KOSZTOLÁNCZY 2008, 300, 302.

²² NÉMETH G. B. 1981, 137. Lásd még NÉMETH G. B. 1981a, 86.

²³ Lásd például HORVÁTH Z. 1974, 181.

²⁴ Lásd ZIMÁNDI P. István – Angyal Dávid és Szilágyi Sándor jegyzéke alapján – összeállított bibliográfiáját: *Péterfy Jenő műveinek jegyzéke* = ZIMÁNDI P. 1972, 511–544.

²⁵ Lásd ZIMÁNDI P. 1972, 174.

²⁶ Lásd például: LÉVAY 2001, I, 121, 132, 222, 225–226, 228, 261, 282, 311, 314, 318, 357, 376, 378, 381; II, 57.

²⁷ MTAKK, Ms 570/48–63, 689/209–325.

²⁸ Lévay – két kivételtől eltekintve – a nevének a betűit használja szignatúráként. Legtöbbször az *ó*, illetve az *o* betűt, de gyakran él a *z*, a *v*, az *a* és az *f* betűkkel is. Olykor betűkombinációkat alkalmaz: a *V. Z.*-jegy áll például három könyvbírálat után.

²⁹ VOINOVICH 1911, 129, 131.

tétellel tudja szaporítani a Voinovich-féle attribúciókat.³⁰ Ám ha e külső források nem is állnának rendelkezésre, a szerzőség megállapításához akkor is elégséges lenne a bírálatok belső sajátosságainak (nyelvhasználatának, normarendszerének, gondolatvezetésének, szerkesztésmódjának stb.) a vizsgálata. Arany János fidibuszra írt, élceldő rigmusainak („ostobaságainak”) egyike ifjú miskolci költőbarátját veszi célba: „Lévay – / Mindig a tavalyi.”³¹ Lévay hajlott korú kritikusként is nagyon kiszámítható és könnyen kiismerhető. Az adatforrások és a szövegsajátosságok – egymást is kontrolláló – áttekintése után kijelenthető, hogy a Szemle stratégiai jelentőségű szépirodalmi bírálatait a kilencvenes évek elejétől-közepétől szinte kivétel nélkül Lévay írja. (Maga Gyulai ekkor már nemigen vállalkozik kritikusi fellépésekre. A Kozma Andor által vizionált – fent idézett – munkamegosztás már csak ezért sem igazolható.) Az említett Vajda- és Szabolcska-kritikák³² mellett Lévay bírálja Vargha Gyula,³³ Bartók Lajos,³⁴ Kozma Andor,³⁵ Ábrányi Emil,³⁶ Reviczky Gyula,³⁷ Endrődi Sándor,³⁸ Jókai Mór,³⁹ Gárdonyi Géza,⁴⁰ Erdős Renée,⁴¹ Kaffka Margit⁴² és Ady Endre költeményeit, valamint *A Holnap*-antológiát.⁴³ Ezek közül az Ábrányi-, a Reviczky-, a Vajda-bírálatot és az Endrődiről írt második kritikát Gyulai olyan fontosnak tartja, hogy az *Értesítő*-rovatból kiemelve önálló „tanulmányként”⁴⁴ közli. Ráadásul a századvég éveiben Lévay tekinthető a Szemle legtöbbet foglalkoztatott kritikusának. A fentiekén túl bírálatot ír Pósa Lajos, Zalár József, Szalay Fruzina, Radó Antal, Luby Sándor, Jakab Ödön, Makai Emil, Borcsai (Fehér) Géza, Torbágyi-Thurner József, Palágyi Lajos, Zemlényi Árpád, Szalay Károly, Tóth Benő, Miklós Elemér, Farkas Imre, Herceg Jenő, Erdélyi Zoltán, Kovács Norbert, Czóbel Minka, Apostol Bertalan, Sas Ede, Harsányi Kálmán, Csizmadia Sándor, Thaly Kálmán, Hajós Izsó, Tömörkény István, Koronghi Lippich Elek, Sajó Sándor, Alba Nevis (Unger Ilona), Vértesy Jenő, B. Szász Piroska, Nil (Rozsnyai Kálmánné Dapsy Gizella), Kulcsár Ferenc, Bodor Aladár, Lengyel Miklós, Oláh Gábor, Illyés Bálint, Vörösmarty Géza és legifj. Szász Károly köteteiről.⁴⁵

³⁰ 464. tétel = LÉVAY 1988, 71.

³¹ ARANY 1982, 242.

³² LÉVAY 1896b; LÉVAY 1892; LÉVAY 1894a; LÉVAY 1899b; LÉVAY 1901; LÉVAY 1905.

³³ LÉVAY 1882.

³⁴ LÉVAY 1890a; LÉVAY 1902c.

³⁵ LÉVAY 1893a; LÉVAY 1899.

³⁶ LÉVAY 1894.

³⁷ LÉVAY 1895.

³⁸ LÉVAY 1897b; LÉVAY 1900a; LÉVAY 1902.

³⁹ LÉVAY 1899c.

⁴⁰ LÉVAY 1902d; LÉVAY 1904b.

⁴¹ LÉVAY 1903b; LÉVAY 1906b; LÉVAY 1909a.

⁴² LÉVAY 1907c.

⁴³ LÉVAY 1908c; LÉVAY 1908e.

⁴⁴ Lásd MTAKK, Ms 5689/291.

⁴⁵ LÉVAY 1897c; LÉVAY 1898a; LÉVAY 1898b; LÉVAY 1899a; LÉVAY 1899d; LÉVAY 1900; LÉVAY 1901; LÉVAY 1901a; LÉVAY 1901b; LÉVAY 1901c; LÉVAY 1902a; LÉVAY 1902b; LÉVAY 1902d; LÉVAY 1902e; LÉVAY 1903a; LÉVAY 1903c; LÉVAY 1903d; LÉVAY 1903e; LÉVAY 1903f; LÉVAY 1903g; LÉVAY 1904;

Minden jel arra mutat, hogy Gyulai Lévayt tekinti a *Szemle* legmegbízhatóbb „dolgozótársának”. A ’70-es és a ’80-as években még csak a *Közlemények*-rovatot tölti meg barátja verseivel és versfordításaival. Ahogy egyik (keltezetlen) levelében írja: „Nem akarnék a fiatal geniekre szorulni, nem azért mert fiatalok, hanem azért, mert nem csak nem geniek, hanem még nem is talentumok.”⁴⁶ A kilencvenes évek második felétől pedig már az *Értesítő*-rovatot is Lévay uralja. „Bírálatos ismertetései”⁴⁷ az 1880-as évek elejétől szórványosan, majd a kilencvenes évek közepétől rendszeresen jelennek meg a *Szemlében* – egészen Gyulai haláláig. 1909 második felétől nem jelenik meg többé Lévay-kritika a folyóiratban. E különös, öregkori kritikusi feladatvállalás nyilvánvalóan azzal hozható összefüggésbe, hogy nyugdíjba vonulásával (1895) Lévay felszabadul a vármegyei alispánság (korábban főjegyzőség) hivatali terhei alól. Gyulai szorgos és lelkiismeretes kritikusra talál nyugalmazott barátjában. Levelezésük jórészt abból áll, hogy Gyulai igyekszik minél több recenzió megírására rábírnivali Lévayt: „Nagyon rád szorultam, nincs semmi szépirodalmi kritikám” – írja például 1896. február 14-én.⁴⁸ 1904. január 17-én így instruálja barátját: „kisebb cikkekben, kivált a szépirodalmat illetőleg nagy hiányt szenvedek. Azért írj minél többet. Közelebből újra küldök neked néhány lyrikust, ezekről talán összefogva lehetne írni.”⁴⁹ Sorra érkeznek Miskolcra a szemlézésre kiválasztott „lyrikusok” (azaz verseskötetek), e küldeményeket pedig panaszkodó, az ígéretek teljesítését sürgető, barátian feddő levelek követik.⁵⁰ A kötelességtudó Lévay olykor vonakodva ugyan, de igyekszik megfelelni Gyulai elvárásainak.⁵¹ A szerkesztő-barát 1906. augusztus 23-án kelt levelében meg is jegyzi: „Köszönöm a bírálatokat, melyeket a múlt hóban a *Szemlébe* küldtél. Te sokkal derekabb dolgozótárs vagy, mint én levélíró.”⁵² Angyal Dávid szerint a *Szemle* nem csupán azért szenved hiányt ilyen „rövid cikkekben”, mert „kevés író vállalkozott a könyvismertetés hálátlan feladatára”, hanem azért is, mert „a vállalkozók közt sem volt mindenki megbízható Gyulai felfogása szerint”.⁵³ Az a feltétlen bizalom, amely Gyulai és Lévay „dolgozótársi” viszonyát meghatározza, több mint fél évszázados, a ’80-as években – Csengery Antal és Arany János halála után – elmélyülő barátságukra alapozódik. Lévay például ezt jegyzi fel naplójába 1898. augusztus 25-én: „Őt szeretem legjobban íróbarátaim és

LÉVAY 1904a; LÉVAY 1905a; LÉVAY 1905b; LÉVAY 1905c; LÉVAY 1905d; LÉVAY 1906a; LÉVAY 1906c; LÉVAY 1906d; LÉVAY 1906e; LÉVAY 1906f; LÉVAY 1907; LÉVAY 1907a; LÉVAY 1907c; LÉVAY 1908a; LÉVAY 1908b; LÉVAY 1908d; LÉVAY 1909a.

⁴⁶ MTAKK, Ms 5689/229.

⁴⁷ LÉVAY 1909a, 313.

⁴⁸ MTAKK, Ms 5689/291.

⁴⁹ MTAKK, Ms 5689/306.

⁵⁰ MTAKK, Ms 5689/242, 245, 265, 267, 275, 278, 281, 282, 284, 286, 290, 291, 294, 295, 299, 300, 301, 302, 305, 309, 310, 311, 312, 321, 325.

⁵¹ MTAKK, Ms 570/49, 152, 54, 56, 57, 60, 61. Lásd még LÉVAY 2001, I, 51–52, 121, 222, 228, 261, 282, 311, 355; II, 57.

⁵² MTAKK, Ms 5689/314.

⁵³ ANGYAL 1971, 87.

ismerőseim közt. Senki sincs rám annyi ösztönző hatással.”⁵⁴ A személyes vallomásoktól tartózkodó Gyulai pedig így ír Lévainak 1907. augusztus 14-én: „te vagy legrégibb és legjobb barátom.”⁵⁵ Ahogy Papp Ferenc megállapítja: „Legnagyobb áldás volt az öreg Gyulai számára Lévai József, ki fényben és árnyban változatlan hűséggel kísérte barátját egészen a sír széléig.”⁵⁶ A személyes találkozásra is minden alkalmat megragadnak. Amikor Lévai az Akadémia és a Kisfaludy Társaság üléseire a fővárosba utazik, rendszerint Gyulainál száll meg, és Gyulai is gyakran vendégeskedik Miskolcon.⁵⁷ A '80-as évek második felében többször is együtt nyaralnak a Diósgyőrhöz közeli Hámorban.⁵⁸ Az 1886. évi hámori szép napokat Gyulai a Szemlében is megörökíti azzal, hogy Lévai *Vikta: Hámori idyll* című költeményével együtt adja közre saját *Diósgyőri népdalait*.⁵⁹ A következő évi hámori nyaralásról ugyancsak két vers – Gyulai *Az erdei lak* és Lévai *Órák, napok... (A hámori völgyben)* című költeménye – tanúskodik a folyóiratban.⁶⁰ Az előbbi azért nevezetes, mert hatodik sorát („Erdőn csak a vadgalamb bűg”) bírálva robbantja ki az ornitológus Herman Ottó a magyar irodalom talán legtudományosabb (és egyben legszórakoztatóbb) pennacsatáját, az ún. vadgalamb-pört.⁶¹ A '90-es években a hámori nyarak ugyan elmaradnak, de Gyulai – hacsak súlyos betegség nem tartóztatja – évente legalább egyszer meglátogatja miskolci barátját. Lévai 1900. szeptember 13-án elégedetten jegyzi fel naplójába: „Szereti Miskolcot; őt is szeretik ott, s mintegy kézzel-kézzel kapják barátai, tisztelői.”⁶² Amikor a Szemle nagytekintélyű szerkesztője felszáll a Miskolcra induló vonatra, nem csupán legjobb barátjához igyekszik, de tiszteletbeli miskolci polgárságából⁶³ adódó társasági kötelezettségeit is igyekszik teljesíteni.

Ez a mély, feltétlen nézet- és értékközösségen alapuló barátság teszi érthetővé, hogy Gyulai nem csupán „az irodalmi Deák-párt esztétikai törekvéseinek egyik megvalósítóját”⁶⁴ (a „népnemzeti” poétát) látja Lévainban, de harcostársként (Szemle-kritikusként) is számít rá. A kortársak is tisztában vannak Gyulai és Lévai nézeteinek teljes összhangjával. Amikor például Lévai gratulál Oláh Gábornak a Budapesti Hírlap 1908. április 19-i számában megjelenő Gyulai-arcképéhez, a fiatal író így köszöni meg az elismerést: „különösen jólesett azért, mert Méltóságos Uram Gyulai Pálnak lelki jó barátja, s úgy gon-

⁵⁴ LÉVAY 2001, I, 121. Lásd még az 1907. április 24-én kelt bejegyzést: „a fővárosi írók közt ő az egyetlen, akihez szív szavára vonzódok.” (LÉVAY 2001, I, 382.)

⁵⁵ MTAKK, Ms 5689/320. Lásd még Lévai 1907. augusztus 23-án kelt naplóbejegyzését: LÉVAY 2001, I, 406.

⁵⁶ PAPP F. 1935–1941, II, 592.

⁵⁷ Személyes találkozásairól lásd KOZMA 1922, 112; HATVANY 1960, 94; PAPP F. 1935–1941, II, 348–350, 592–597.

⁵⁸ Erről lásd PAPP F. 1935–1941, II, 348–350.

⁵⁹ BpSz, 1886, 48. kötet, 284–286. Gyulai 1886. október 29-én kelt levelében tudatja is barátjával: „Az elsőt rólad irtam arra a napra czélozva, a mikor nem tudtál pisztrángot fogni.” (MTAKK, Ms 5689/231.)

⁶⁰ BpSz, 1887, 51. kötet, 453 és 52. kötet, 262–263.

⁶¹ Lásd LAMBRECHT 1918.

⁶² LÉVAY 2001, I, 162. Lásd még LÉVAY 2001, I, 308.

⁶³ Gyulai – Lévaihoz = MTAKK, Ms 5689/303.

⁶⁴ MIKLÓS 1978, 39.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2034. CZXK évfolyam 80. szám

dolom, hogy ami Lévy Józsefnek tetszik, az Gyulai Pál előtt sem megvetett.”⁶⁵ Papp Ferenc feltételezése szerint Gyulai nem csupán azért „hagyta a lírai költők köteteinek ismertetését legjobb barátjára, Lévy Józsefre”, mert „föltétlenül megbízott ítéletében”, hanem mert „barátja engedelmeivel saját tetszése szerint változtathatta meg a műbírálói megjegyzéseket”. Ezt igazolandó idézi is Lévy 1903. április 1-jén kelt levelét: „Itt küldöm a Harsányi Kálmánról írt bírálat félét. Küldöm a két könyvet is a végett, hogy üres idődben te is nézz bele kissé részletesebben s tapasztalásod után a bírálatot, a hol jónak látod, spékeld meg akár szigorúbban, akár enyhébben.”⁶⁶ Gyulai és Lévy levelezésében több olyan szöveghely is található, amelyben felvetődik a beküldött bírálatok szerkesztői korrekciójának lehetősége (de amelyből korántsem következik, hogy a beavatkozások ténylegesen meg is történnek). 1901. január 17-én kelt levelében – amelyhez a Szabolcska Mihály, Makai Emil, Borcsai (Fehér) Géza és Torbágyi-Thurner József kötetéről készített bírálatát mellékeli – Lévy ad felhatalmazást a változtatásokra: „Kívánatodat teljesítve itt küldöm e hónap 20-dika előtt azt a rövid szemlét, melyet 4 poétától összeüttem. Tégy vele tetszésed szerint, bővítsd rövidítsd, a mint jónak látod.”⁶⁷ 1902. augusztus 14-én kelt levelében pedig – jóváhagyásra várva – Gyulai jelzi változtatási igényét egy Czóbel Minka-bírálat kapcsán.⁶⁸ A Szemle-cikkek módosításának, átírásának gyakorlata azon a szerkesztői credón alapszik, amelyet Gyulai a Szász Károlynak címzett, *Megint a kritikáról* című vitairatban (Szépirodalmi Figyelő, 1861) is kifejt: „Ön nevetségesnek és igazágtalannak találja, ha a szerkesztő azt kívánja valamelyik kritikától, hogy elveit s kritikusi mértékét így vagy amúgy alkalmazza ez vagy amaz műre: én azt találnám nevetségesnek, ha a dolgozótárs kívánná a szerkesztőtől, hogy kiadjon olyast, mit nem helyeselhet elv vagy forma, mérték vagy ítélet tekintetében. Jól tudom, hogy a szerkesztő nem olvashat el minden művet, melyeket kritikusi bíráltnak. De ebből nem következik az, hogy semmi oly nemű óvatossággal ne éljen, melyet lapjának iránya, következetessége nemcsak megkíván, hanem épen parancsol.”⁶⁹ Németh G. Béla ezzel egybehangzóan állapítja meg a '70-es és '80-as évek Szemléjéről: „A kritikai rovatba ugyan a viszonylag szűk szerzőgárda szinte minden tagja dolgozott, de *Gyulai egyértelműen dominált* – kétféleképpen is. A leginkább beható, elvi s közéletre tekintő kritikákat ő maga írta. S ha nem maga írta is, szelleme és keze majd minden irodalombírálaton ott volt.”⁷⁰ A századforduló éveiben Gyulai ugyan már nemigen ír kritikákat, a könyvbírálatok szigorú felügyeletének és esetleges korrekciójának a gyakorlatához azonban ragaszkodik. Péterfy Jenő egyik Herczeg Ferenc-kritikájába például minden aggály nélkül illeszt be egy elmarasztaló passzust.⁷¹ Amikor pedig a Szemle-„dolgozótárs” Riedl Frigyes a Budapesti Napló 1900. október 13-i számában nyilvánosan is tiltakozik az ilyen

⁶⁵ OLÁH 2002, 110.

⁶⁶ PAPP F. 1935–1941, II, 669–670.

⁶⁷ MTAKK, Ms 570/54. A bírálatot lásd LÉVAY 1901. Lásd még KOSZTOLÁNCZY 2008, 302.

⁶⁸ MTAKK, Ms 5689/304. A bírálatot lásd LÉVAY 1902e.

⁶⁹ GYULAI 1908, 386.

⁷⁰ NÉMETH G. B. 1981, 143.

⁷¹ ZIMÁNDI P. 1972, 171. A kritikát lásd PÉTERFY 1898.

szerkesztői eljárás ellen, Gyulai így reagál: „Riedl úr azt panaszolja, hogy a *Szépművészetek Spanyolországban és Murillo* című könyvről írt bírálatába, mely a *Szemle* októberi számában jelent meg, betoldottam egy mondatot, melyet ő nem helyesel. Ez igaz, de az nem igaz, hogy nevével visszaéltem volna, mert a bírálat névtelen volt, *rs* betűkkel jelölve. A névtelen bírálatokért nemcsak az író felelős, hanem a szerkesztő is, sőt ez még inkább. E felelősség ösztönzött a betoldásra.”⁷² 1901. január 17-én kelt – fent idézett – levelében Léway minden bizonnyal erre a vitára utalva zárja a Gyulainak adott bővítési-rövidítési felhatalmazást az alábbi kijelentéssel: „Nem leszek miatta »Riedl«.”⁷³ A Riedl-polémia feltehetően óvatosabbá teszi Gyulait. Haraszti Gyulát például figyelmezteti arra, hogy egyik könyvismertetéséből ki fog törölni néhány sort: „megirom Önnek jó előre, nehogy (a szerkesztőt támadó) felszólalás legyen belőle.”⁷⁴ Nem zárható ki tehát, hogy Gyulai Léway „bírálatos ismertetései” is átírja kisebb-nagyobb mértékben. Komlós Aladár a Vajda-kritika esetében valószínűsíti ezt: kritikátörténeti monográfiájában (1966) még csupán az olvasható, hogy Gyulai megváltoztatja a terjedelmes bírálatot,⁷⁵ *Verecke és Dévény közt* című tanulmánya (1970) pedig már „Léway és Gyulai közösen írt kaján” cikkeként emlegeti a kritikát.⁷⁶ Ez az állítás azonban erősen túlzónak tűnik fel. Jóval árnyaltabban fogalmaz a Vajda elbeszélő költeményeit sajtó alá rendező Bikácsi László: „Szinte bizonyosra vehetjük, hogy Léwaynak ezt a V. Z. jelzéssel közölt bírálatát maga a *Szemle* szerkesztője sugalmazta.”⁷⁷ E bírálat kapcsán S. Varga Pál is „a Gyulai instrukcióit híven követő” Léwayról beszél.⁷⁸ A fellelhető adatok (így például Léway naplójának vonatkozó bejegyzései) arra engednek következtetni, hogy a Miskolcra érkező cikkek esetében nemigen van szükség a beavatkozásra, hiszen szinte mindenben megfelelnek a szerkesztői elvárásoknak. Léway mély elkötelezettséggel képviseli az *Értesítő*-rovat szépirodalmi bírálatában érvényesíteni kívánt érték- és normarendszert – olyannyira, hogy ha szükséges, „Gyulai kívánalmai szerint veszi elő a »kivégzésre« kiszemeltek”.⁷⁹ Ahogy Papp Ferenc fogalmaz: „Léway bírálati összeillően egészítették ki Gyulai műbíráliói tevékenységét.”⁸⁰ Kerényi Ferenc a naplóíró Léwayról állapítja meg: „Az újabb irodalom megítélésében mintha Gyulait hallanánk.”⁸¹ Az *Értesítő*-rovat „bírálatos ismertetéseiről” ugyanez állítható: a miskolci „dolgozótárs” még kritikusi beszédmódjában, szóhasználatában is Gyulait követi.

⁷² *Válasz Riedl Frigyesnek* = GYULAI 1961a, 211.

⁷³ MTAKK, Ms 570/54.

⁷⁴ HARASZTI 1910, 196.

⁷⁵ KOMLÓS 1966, 35.

⁷⁶ KOMLÓS 1972, 39.

⁷⁷ VAJDA 1977, 434.

⁷⁸ VARGA P. 1994, 310.

⁷⁹ KOSZTOLÁNCZY 2008, 302.

⁸⁰ PAPP F. 1935–1941, II, 670.

⁸¹ KERÉNYI 2004, 394.

Az „epés” vagy „doctrinaire” kritikus eszménye

Voinovich Géza nem csupán leleplezi a kritikus Lévayt, de könyvbírálatának kritika-történeti helyét is igyekszik kijelölni: „Lévay számos kisebb bírálatot írt a *Budapesti Szemlébe* verses könyvekről. Nem mélyed elvi oktatásba, csak mintegy alkalmi megjegyzéseket tesz, melyekkel saját felfogását és törekvéseit világítja meg.”⁸² E kritikák Voinovich számára tehát Lévay költészete felől nézve válnak jelentőssé. A Lévay-bírálatok egy része valóban felkínálja a lehetőséget a poétai önjellemzéseként, illetve öngazolásként való olvasásra. Példaként a Vargha Gyula- és az Apostol Bertalan-bírálat említhető meg,⁸³ de ebben az összefüggésben a Miklós Elemér-kritika alábbi részlete is figyelmet érdemel: „Költészetén általában az egyszerű természetesség és józanság ömlik el. Arra buzdítja ugyan lelkét az *Előhangban*, hogy repüljön tisztább magasba, ott csatogtassa ifju szárnyát s égbe szálljon a gondolat: de múzsája még sem követi a sasok föllengését, csak alant a bokrok csicsergő madarának marad.”⁸⁴ A „föllengő sasok” és az „alant csicsergő madarak” szembeállításának önértelmező toposza többször is feltűnik különböző Lévay-szövegekben, így például a *Visszatekintés* című önéletrajzban (1899): „Eleitől fogva éreztem, mi vagyok, mit érek. Tudtam magamat helyesen mérlegelni. Ennélfogva írói dicsvágyamat, vagy reményeimem nem is érhettem csalódás. Nem repültem oly magasan, mint némelyek hirdették, de oly alacsonyan sem, mint mások szememre hányták. Nem kerengtem a kék magasságban a sasokkal, csak a bokrok közt maradtam az énekes madarakkal.”⁸⁵ A toposz felbukkan *A Múza búcsúja* című ars poeticában („Nem a fellengező sas lón barátod, / Csak a szerény pacsirta s fülmile”), valamint a *Hármas emlék* – kötetben később *Ők hárman* – című, a Kisfaludy Társaság miskolci Lévay-ünnepélyén felolvasott költeményben is („Míg a sasok kék magasban / Keringettek felettem, / Én itt alant örvendező / Madárkákkal csevegtem”).⁸⁶ Ez utóbbi költeményben a „sasok” Petőfivel, Tompával és Arannyal azonosíthatók – vagyis a magyar irodalom ünnepelt „Nesztora” verses formában utal a „népnemzeti” kánonban elfoglalt szerény helyére. Az is figyelmet érdemel, hogy mindaz, amit kritikáiban Lévay Szabolcska Mihály „szükkörű” költészetének karakterjegyeiként elősorol,⁸⁷ szinte hiánytalanul tűnik elő a szakirodalomban Lévay poézisének jellemzésekor. E könyvbírálatokat tehát valóban tanulságos lehet Lévay költői praxisa és önértelmező szövegei felől olvasni. Ugyanakkor e bírálatok – elsősorban a kritikus szerepfelfogás és normakészlet feltárására irányuló – vizsgálata arra is lehetőséget ad, amiről Voinovich nem beszél: hozzájárulhat a magát „népnemzeti” irányúnak nevező értelmezői közösség alaposabb megismeréséhez, a modern századforduló költészetéhez való viszonyának megvilágításához.

⁸² VOINOVICH 1911, 129.

⁸³ LÉVAY 1882; LÉVAY 1903a.

⁸⁴ LÉVAY 1908b, 303.

⁸⁵ LÉVAY 1935, 28.

⁸⁶ LÉVAY 1909, 6 (lásd még LÉVAY 2001, II, 48); LE 1912, 38; LÉVAY 1925, 33.

⁸⁷ LÉVAY 1899b.

Kritikusi feladatait Lévay a *Versek* című Kozma Andor-kötetről írt bírálatában foglalja össze: „A *Budapesti Szemle* szerkesztőjének szívességéből egész halmaza fekszik előttem a kisebb-nagyobb alakú, vékonyabb és vastagabb versgyűjteményeknek, melyekkel íróik a legközelebbi egy pár év alatt a nemzetet megajándékozták. Valóságos em-barras de richesse. Csakhogy ez a gazdagság inkább számbeli, mint értékbeli. A biblia szerint: sokan vannak a hivatalosak, kevesen a választottak. Helyén volna ez egymásra halmazott össze-visszaságban szemlét tartani, már csak azért is, hogy legalább futó vonásokban lássuk azt az eszme- és érzelmekört, melyben a legújabb versíró nemzedék mozog, az alkotás erényeivel és hibáival; kijelölni a sorban, ha lehet, kinek-kinek a maga helyét; külön választani a tiszta búzát a polyvától s megmérni őket saját súlyok szerint.”⁸⁸ Az áttekintés és a helykijelölés igényével fellépő kritikus két – egymással nagyon is összefüggő – jelenség interferenciájaként láttatja a magyar költészet alakulástörténetét: a nyomtatott nyilvánosságban megjelenő költemények mennyisége látványosan növekszik (olyannyira, hogy a szemlélő már-már reménytelenül nehéz feladat előtt áll, ha el kíván igazodni a verseskötetek tömegében), ugyanakkor ez a „gazdagodás” egyáltalán nem jár együtt értékbeli gyarapodással. Sőt, Lévay – bírálatok egész sorában hangoztatott – kritikusi alaptapasztalata igencsak lesújtó: „De a költőknél ritka a szigorú önbírálat, kivált mostanában, mikor a versírás már nálunk is oly könnyű és általános, mint akár az újdonságírás.”⁸⁹ „A mi lyrai költészetünk jelen rendkívüli tarkaságában és zsi-bongó zajában amaz »egészséges dallás« csak elvétve, ritkaságképen hallható.”⁹⁰ „Alig van alkalmunk lyrai költészetünk újabb termékei közt valamely számot tevő jelenséggel találkozni. A versírók tábora egyre szaporodik, de értékben vajmi keveset nyer velök az irodalom.”⁹¹ Szembetűnő, hogy a derúsen szelíd, közszeretnek örvendő (főjegyzői és alispáni hivatalát is a megértés, a méltánylat, a kibékítés mentalitásával és retorikájával gyakorló) Lévay milyen könyörtelen kritikus. Szigorúságára maga is reflektál a Gyulai-nak küldött bírálatokat kísérő leveleiben: „Endrődít ma bevégeztem, vagy kivégeztem.” „Itt küldöm a Makai munkáiról írott ismertetést. Talán igen is szigorún ítéltém.” Vajda-kritikáját pedig így kommentálja: „Viszem magammal az apróságot, a mit V. költeményeiről összeirtam. Attól tartok, nagyon is egy oldalú voltam megítélésében s csak hibáit néztem.”⁹² Ez a szigorúság jórészt arra a kritikusi szerepfelfogásra vezethető vissza, amelyet Gyulai egy Erdélyi Jánosnak címzett vitairatban fejt ki. A *Polemikus levelek* (1857) a kritikusokat két alaptípusba sorolja: a lapok tárcáiban uralkodó „journalista kritikusok [...] ritkán indulnak ki határozott elvekből, s az írók nagyrészt magából igyekeztvén megítélni, itt ítéleteik ingadozó, ott nézőpontjaik félszegek”; az „epés kritikusok” előtt viszont „határozott eszmény lebeg s élesen körvonalazott elvekből indulnak ki”, ebből következően „következetesek a kegyetlenségig, erélyesek az üldözésig”. Ők az „homme pose-ok, doctrinaire kritikusok, akik „koszorút vívnek az érdemnek és meg-

⁸⁸ LÉVAY 1893a, 463.

⁸⁹ LÉVAY 1900a, 295.

⁹⁰ LÉVAY 1903e, 129.

⁹¹ LÉVAY 1906e, 170.

⁹² MTAKK, Ms 570/49, 52, 55, 61.

ostromolják a csinált nagyságot”. Ugyanakkor „határozottságuk, rendszerességük könnyen teszi őket egyoldalúakká, merevekké”, azaz „kedvencz költőiket, kik rendszerüket képviselik, hajlandók érdemökön felül becsülni, míg azok iránt, kik elveikkel ellenkező úton haladnak, igazságtalanok”. Nem meglepő, hogy többnyire „kétségbe ejti őket a jelen, hol csak romlást és aljasulást látnak”, ezért „eltelve keserőséggel, örömezt fordulnak a multhoz, hol eszményeiket feltalálhatják”.⁹³ Ezzel a nem is nagyon leplezett önleírással szinte teljesen egybecsengenek azok a megállapítások, amelyeket az irodalomtörténet-írás – így például Schöpflin Aladár – tesz a kritikus Gyulairól: „Magatartása a bírált írókkal szemben az elvek és meggyőződések magas katedrájáról ítélő szigorú tanáré [...] kérlelhetetlenül számon kéri az alaptörvények megtartását. [...] A törvényeinek megfelelő közepszerűséget jobban meg tudta becsülni a szabálytalanul alkotó génusz-nál. [...] Gyulai nemcsak erős volt meggyőződéseiben, hanem elfogult is. Nem titkolta azt a véleményét, hogy a kritikusnak joga van elfogultnak lenni, pártot foglalni az általa helyesnek tartott irodalmi irány mellett, a kárhoztatottak ellen.”⁹⁴ A több mint félszáz Lévay-bírálatot áttekintve az a következtetés vonható le, hogy az agg miskolci poéta éppen ilyen szigorú és elfogult – „epés” vagy „doctrinaire” – kritikusként működik a Szemle *Értesítő*-rovatában. A Gyulai és Lévay által egyaránt recenzeált Kozma Andor meg is jegyzi: „Lévay József irodalmi elvei nem kevésbé szigorúak, mint a Gyulai Páléi, csak a kritikai temperamentuma más”.⁹⁵

A Szemle kritikusaként fellépő Lévay többszörösen is herculesi feladatra vállalkozik. Először is meg kívánja tisztítani a magyar költészetet a Torbágyi-Thurner József-, Koronghi Lippich Elek-, Hajós Izsó-, Bodor Aladár-féle dilettánsoktól, akik „versek czíme alatt” töménytelen „badarsággal”, „versírói dagályos gyakorlatokkal” és „gyarlóságban sinlő szüleményekkel” árasztják el az irodalmat.⁹⁶ A „versíró nőket” ugyancsak gyakran veszi célba: bírálja többek között Szalay Fruzina, Alba Nevis (Unger Ilona), B. Szász Pirokska, Nil (Rozsnyai Kálmánné Dapsy Gizella) és Kaffka Margit versesköteteit. Ezek a „szemlék”, amelyeket „a nő költői irodalmi kedvtelése, vagy törekvése fölött” tart, rendszerint annak az aggodalomnak adnak hangot, hogy „versírónőink száma folyvást szaporodik”. Ez a fejlemény pedig nem csupán azért nem kívánatos, mert „nőknek csak a legkritikább esetekben ajándékozza a természet a férfiszellem alkotó erejét és vonásait”, hanem azért sem, mert „a múzsa szeszélye” a nőt „kiemeli valódi hivatása közvetlen köréből”, és így „nem látja meg a felfordult házi rendet, nem hallja meg a gyermeksírást a rajta uralkodó ábrándok ködétől”.⁹⁷ Évtizedekkel korábban Gyulai Pál hasonló érvekkel hadakozik a – „be nem vallott, eltakart, félbeszerbe alkalmazott” nőemancipációként kárhoztatott – „nőíróság” ellen: „Írónőink napról-napra szaporodnak. Most egyik, majd

⁹³ GYULAI 1908, 254–258. Lásd még Gyulai Szász Károlynak címzett *Megint a kritikáról* című vitairatát (Szépirodalmi Figyelő, 1861): „Szigorú legyen-e a kritika, vagy ne, az csak másodlagos kérdés, a fő dolog, hogy legyen elve, eszméje és mértéke.” (GYULAI 1908, 385.)

⁹⁴ SCHÖPFLIN 1990, 23, 26, 32–33.

⁹⁵ KOZMA 1913, 4.

⁹⁶ LÉVAY 1901, 295; LÉVAY 1906e, 172.

⁹⁷ LÉVAY 1898b, 468; LÉVAY 1906c, 300–301; LÉVAY 1907c, 468.

másik divatlap vezet be kettőt-hármat nagy elragadtatás kíséretében [...] nem lenne csoda, ha sok, igen sok nőnél divattá kezdene válni nem a zajtalan, de megnyugtató, ügyes-bajos, de boldogító házi körben keresni a dicsőséget, hanem az irodalom zajos, nehéz és sivár pályáján.”⁹⁸ „A nők költészetében mindig van valami szomorú, még akkor is, ha alaphangja nem fájdalom. – Kísérje bár őket géniusz e pályán, melyre inkább csak a férfiak hivatvák, bizonyosan nem a boldogság vezette oda. [...] s midőn olvassa az ember [...] pillanatra feledi a művészt, eszébe jut a nő, ki ahelyett, hogy férje, gyermekei s a családi élet édes gondjainak élhetne, mi végzete, a nagy világ-, a dicsőségnek él és – boldogtalan.”⁹⁹ Gyulai többször is deklarálja, hogy „írónőink egészen a divatlapok teremtményei” – és fél évszázad elteltével Lévy ugyancsak a hírlapok „indokolatlan tömjénezését” tartja felelősnek a „versíró nők” korántsem örömteli „szaporodásáért”.¹⁰⁰ A Szemle egyébként is rendszeresen ostorozza azt a gyakorlatot, hogy a hírlapok feldicsérnek és divatba hoznak arra méltatlan szerzőket. Lévy ilyen – „örömujongással” fogadott, „a hírlapírói barátság kellő értékesítése által” forgalomba hozott – poétának tekinti például Bartók Lajost vagy éppen Harsányi Kálmánt.¹⁰¹ A „tömjénfüstöt” még az általa „határozott költői tehetségként” elismert „lyrikusok” esetében sem tartja kívánatosnak. Szabolcska Mihály versesköteteit szemlélve újra és újra szükségét érzi annak, hogy elítélje a reményteljes, ifjú költő „föltünését” jelző, „jóhiszemű hírlapi zajt”.¹⁰² Kozma Andor *Verseit* (1893) bírálva sem mulasztja el szóba hozni a szerző első verseskötetének (*A tegnap és a ma*, 1889) – Dóczi Lajostól származó – „bőkezűen magasztaló” előszavát: „Sok volt ez a jóból; kelletnél sokkal több. Túlzása volt az elfogult jóakarata. [...] nem igen kedvező elővéleményt keltett az, hogy az ifjú költő, saját tudtával, sőt akarataival, ily erősen illatozó tömjénfüst között jelenik meg először. Tartani lehetett attól is, hogy ez a füst nem az olvasót, hanem magát az író szédíti el s a helyett, hogy serkentené, gátolni fogja fejlődésében.”¹⁰³ Lévy ezzel ismét csak Gyulaihoz kapcsolódik, aki a kötetet a Szemlében recenziálva ízekre szedi Dóczi előszavát, majd mondanóját azzal a „jó tanáccsal” zárja, hogy Kozma „a gyűjteményeihez senkivel se irasson előszót”.¹⁰⁴ Gyulai nem csupán a dicséreteket halmozó előszót kifogásolja, hanem arra is felszólítja az elsőkötetes poétát, hogy „ne írjon robotból verset”, azaz kerülje el azt a „léhaságot”, amely „igen természetes egy oly költőnél, a kinek majd minden vasárnapra egy-egy költeményt kell megírnia”.¹⁰⁵ A Szemle kritikusa itt a hírlapi irodalomnak a veszélyeire utal. Ugyancsak ezekre a veszélyekre hívja fel a figyelmet Herczeg Ferenc elbeszéléseit vizsgálva: „nálunk a rajz és vázlat némi léha divattá vált”, sőt „iparczikké fejlődött, melyet iparúzó szerkesztőink lehetőleg dédelgetnek”, és ez „a robotba dolgozás

⁹⁸ GYULAI 1908, 273–274.

⁹⁹ GYULAI 1961, 42.

¹⁰⁰ GYULAI 1908, 290; LÉVAY 1907c, 468.

¹⁰¹ LÉVAY 1890a, 300; LÉVAY 1902c, 144; LÉVAY 1903d, 467.

¹⁰² LÉVAY 1892, 137; LÉVAY 1894a, 478; LÉVAY 1901, 292. Lásd még LÉVAY 1899d, 436.

¹⁰³ LÉVAY 1893a, 463–464.

¹⁰⁴ GYULAI 1912, 352.

¹⁰⁵ GYULAI 1912, 349.

megrontja a költőt, még ha nagy tehetségű is”.¹⁰⁶ Gyulai a Kisfaludy Társaság közüldésében is igyekszik fellépni a „tárczaözön”, az erősebb tehetségeket megrontó, a gyöngébbeket pedig tévútra vezető „rögtönzés” ellen.¹⁰⁷ Lévay könyvbírálati folytatják ezt a harcot a „gyors és könnyű dolgozásra” csábító „tárcza-irodalom” ellen, amely a beszélt „fölszines beszélykévé”, a költeményt „laptöltelékké” silányítja.¹⁰⁸

A Szemle „epés” vagy „doctrinaire” kritikusaiknak költőideálja a „népnemzeti” iskolát teljes diadalra juttató Arany János, akiben – ahogy Gyulai leszögezi – „mintegy tetőzik költészetünk félszázados küzdelme, legfőbb vívmánya: a nemzeti és művészeti irány teljes összeolvadása”.¹⁰⁹ Néhány évvel később Lévay szinte szó szerint ismétli meg ezt a tételt *Arany lyrája* című akadémiai előadásában (1893): „nyelv, forma és szellem népnemzeti és művészi egybeolvadása egy költőnkénél sem hat reánk oly bájjal és erővel, mint Arany lyrájában.”¹¹⁰ Lévay már költői pályakezdése idején „határozottan” csatlakozik „az újabb Petőfi–Arany iskolához”, hiszen „annak útját a megszületendő nemzeti költészet útjának” tekinti.¹¹¹ Ezt demonstrálja azzal is, hogy *Költeményeinek* 1852-ben megjelenő első kötetét Aranyhoz ajánlja.¹¹² *Visszatekintés* című önéletrajzában (1899) így foglalja össze Aranyhoz való kötődését: „költőnek is, embernek is ő volt az én eszményképem”.¹¹³ Arany költészete – ahogy erről naplójeljegyzései tanúskodnak – még késő öregkorában is lenyűgözi: „Mindig Arany tűnik elémbe mértéknek” – szögezi le például 1905. július 19-én. „Nem bírok én betelni Arany költészetével. Akárhányszor olvasom, mindig újabb-újabb gyönyört, szinte bámulatos elragadtatást érzek” – lelkesedik 1907. július 24-én. Hasonlóan fogalmaz 1908. augusztus 1-jén kelt bejegyzésében: „minden magyar költő közt az ő műveiben merülök el legnagyobb gyönyörrel és csudálattal.”¹¹⁴ E tisztelet és rajongás talán legfontosabb lélektani összetevőjére Ravasz László világít rá centenáriumi Lévay-émlékbeszédében: „a legmélyebb tisztelettel Aranyt ölelte körül s örvendezett benne önmaga magasabb hatványának, akihez fogható sohasem lehet, bár mindig közel van hozzá s egy vele.”¹¹⁵ Lévay fent idézett akadémiai előadása nagyhatásúan bontja ki azt a Gyulai-féle konstrukciót, amely Arany költészetének „népnemzeti” ideáltípusként való felmutatására alapozódik. Ugyanakkor Lévay óvatosan korrigálni is igyekszik Gyulait azzal, hogy a „lyrikus” Aranyt az ünnepelet epi-

¹⁰⁶ GYULAI 1912, 376, 382.

¹⁰⁷ GYULAI 1895, 462–463. Lásd még GYULAI 1898.

¹⁰⁸ LÉVAY 1904, 315–316.

¹⁰⁹ GYULAI 1885, 316.

¹¹⁰ LÉVAY 1893, 327.

¹¹¹ Lévay – Pákh Alberthez (1852. szeptember 3.) = ARANY 1982, 1179.

¹¹² Lévay *Visszatekintésében* is kitér e dedikációra: „Arany Jánosnak ajánlottam azt, azzal a kissé tán elbizakodottnak látszó kifejezéssel, hogy »barátságom jeléül.«” (LÉVAY 1935, 27.) Lévay kései mentegőzése Tompa Mihály 1852. november 1-jén Aranyhoz írott levelének ismeretében válik érthetővé: „Könnyen beszélsz te drága barátom! mióta azon szerencséhez jutottál hogy L. Józsi téged a maga könyvének az elején a maga barátságával megajándékozott; olyan formán lévén az az ajánlás stylizálva, mintha ő adná *neked* e nagy szerencsét. Megvallom: e pillanattól irigy kezdek rád lenni.” (ARANY 1982, 111.)

¹¹³ LÉVAY 1935, 28.

¹¹⁴ LÉVAY 2001, I, 312, 396; II, 32.

¹¹⁵ RAVASZ 1926, 6.

kus költő mellé emeli.¹¹⁶ Már az előadás bevezető részében kijelenti: „A miket lyrai és balladaféle költeményekben nyújtott, ép oly értékesek a maguk nemében, mint epikai hosszabb művei.” A zárómondatok pedig nyomatékosan ismétlik meg: „Ércbe öntött szobrát Toldiból vett alakok környezik, mintha elképzelni akarnák, hogy a Toldi-mondakör teszi Arany nevét maradandóvá. De e szobor és ez alakok felett, úgy tetszik nekem, Akadémiánk kegyeletével együtt, ott sugárzik az a glória is, mely Arany lyrájából veszi eredetét s mely legközvetlenebbül világítja meg azt, a mi Ő benne örök: – az ő halhatatlan szellemét.”¹¹⁷ A „lyrikus” Arany nem csupán a költő Lévay „példányképe”,¹¹⁸ de a kritikusnak is rendszeres hivatkozási alapja és viszonyítási pontja. Oláh Gábor *Költemények* (1906) című kötetét bírálva például örömmel állapítja meg: „Hang és kifejezés mintha Arany hatását éreztetnék.”¹¹⁹ Egy 1907. január 24-én írott levelében pedig az alábbi útmutatást adja az ifjú poétának: „A költészetben jobb példát vagy vezért nem választhatott Arany Jánosnál. Igyekeztek tőle nemcsak a külső héjat, de magát a lelket is eltanulni. Az Ön költeményeiben, úgy látom, sok cifrázkodás történik a szavakkal. Nagyot akar mondani szükség nélkül. Gyakran hiányzik a természetes egyszerűség és világosság, néha az érthetlenségig. [...] Tehát egyszerűség, természetesség és világosság! s evégett Arany költészetének minél tüzetesebb tanulmányozása.”¹²⁰ Koronghi Lippich Elekét még azért is megrója, mert költői munkáiban nem az Arany-költemények ortográfiáját követi.¹²¹ „Bírálatos ismertetéseiben” többször citálja Arany – iránymutatónak tekintett – teoretikus, illetve kritikai munkáit is.¹²² Könyvbírálatának tehát éppen úgy Arany költészete a „paradigmája, példatára, jogforrása”, mint ahogy Gyulai kritikáinak. Lévay is „azt a költői ideált akarta kánonná szentelni, amelyet Arany valósított meg”.¹²³ A Szemle kritikái arra a megingathatatlan előfeltevésre épülnek, hogy a magyar irodalom fejlődése a nemzetit és a művészt szintetizáló „népnemzeti” irány kiteljesedésében – nevezetesen a csúcspontot jelentő Arany költészetében – célhoz ért. Ennek az ideálnak a követése ugyan lehetséges (sőt még ajánlatos is), ám elérése – horribile dictu: meghaladása – eleve reménytelen. Nagyon is érthető tehát, hogy Gyulai a meghatározottabban tiltakozik az ellen, hogy például a Pesti Napló Vajda János költői nyelvét „egy-rangúnak” tartja Aranyéval, hogy „Siberstein és Vészi urak” Kiss Józsefet – „mint balladaköltőt” – „Arany mellé” merészelik helyezni.¹²⁴

A Szemle a „népnemzeti” táborból érkező „új Petőfik” felbukkanását sem igen tűri el. A Szabolcska Mihály iránti rajongást például éppen Lévay szigorú kritikáival igyekszik

¹¹⁶ Gyulai Arany-képéről lásd például NÉMETH G. 1981, 149.

¹¹⁷ LÉVAY 1893, 319, 329.

¹¹⁸ LÉVAY 1893, 318.

¹¹⁹ LÉVAY 1907c, 470. (Megjegyzendő, hogy az Oláh-naplókat sajtó alá rendező Lakner Lajos ezt a kritikát – indoklás nélkül – Voinovich Gézának tulajdonítja: OLÁH 2002, 69, 79.) Lásd még LÉVAY 1894, 318; LÉVAY 1895, 464–465; LÉVAY 1897c, 462; LÉVAY 1904b, 294; LÉVAY 1908a, 149.

¹²⁰ OLÁH 2002, 110.

¹²¹ LÉVAY 1904a, 154.

¹²² Lásd például LÉVAY 1898b, 468; LÉVAY 1903d, 466.

¹²³ SCHÖPFLIN 1990, 22–23.

¹²⁴ GYULAI 1912, 182; GYULAI 1927, 346.

a folyóirat visszafogni. Gyulai – Lévyhoz írott, 1891. január 14-én kelt levelében – az alábbi kommentárt fűzi „Szabolcska fölfedezéséhez”: „Egy-két csinos vers miatt oly nagy zajt ütni s mindjárt egy új Petőfit látni bennök – egy kicsit sok.”¹²⁵ Lévy ebben az esetben is hatékonyan és megbízhatóan fordítja át könyvbírálattá Gyulai álláspontját: újra és újra hangsúlyozza, hogy a felfedező „tekintélyes írók” (Vadnai Károly és Beöthy Zsolt) a „kelleténél is nagyobb reményt és várakozást kötöttek költői tehetségéhez”.¹²⁶ Szabolcskát bírálva a leghatározottabban utasítja el Lévy „a magyar dalköltészet” megújulásának időbeli („új hajnalodás”) és térbeli („új ösvény”) metaforákkal jelölt képzetét.¹²⁷ És ahogy Szabolcska nem lehet „a magyar lyra égboltján” feltűnő „eredeti új meteor”, úgy Harsányi Kálmán sem lehet – bárhogy hirdeti a Budapesti Hírlap és a Pesti Hírlap – „egy új üstökös”. A Szemle kritikusa Harsányiba sem hajlandó belelátni „szinte Petőfi újra születését”.¹²⁸ A Harsányi-bírálat hátterét jól megvilágítja Lévy 1903. február 21-én kelt naplóbejegyzése: „Ezt a pár napot egy új versíró, Harsányi Kálmán két művének elolvasásával töltöttem. Gyulai figyelmeztetett rá. Tőle értesültem, hogy egyik-másik hírlap nagy örömríadással s hozsánnával üdvözölte az író, s Petőfi után első eredeti, nagy reményekkel biztató új csillagot, tán éppen üstökösöt látott benne fölkelni a magyar költészet mostani csillagtalan egén. Figyelmesen átolvastam mind lírai költeményeit, mind *Tölgylevél* című költői verses elbeszélését. Semmi jót nem mondhatok róla.”¹²⁹ Még a Szemlében meglehetősen gyakran közölt, Lévy által „az ifjabb költői nemzedék első képviselőjeként” dicsért Kozma Andor¹³⁰ sem alkalmas arra, hogy betöltse Petőfi és Arany üresen maradt helyét. Figyelmet érdemel, hogy Lévynek lelkesen magasztaló bírálata tulajdonképpen nincsen. A Szemle szigorú kritikásától mérsékelt elismerésre is csupán azok a tisztessen középszerű versírók (például Farkas Imre, Apostol Bertalan, Sajó Sándor, Miklós Elemér) számíthatnak, akik csendesen, hűséges alázatossággal járják a „népnemzeti” költészet útját. A szembetűnő hiány akár azzal is magyarázható lenne, hogy Gyulai és köre az Arany halála utáni évtizedekben nem tud felmutatni olyan „újabb lyrikusokat”, akik méltó módon képviselhetnék a „népnemzeti” költészet ügyét. Innen nézve Lévy kritikusai működése akár a „népnemzeti” teóriát meggyőzően igazoló költői praxis hiányának a beismeréseként is értelmezhető lenne. Úgy tűnik fel azonban, hogy a Szemle nem is tartja lehetségesnek (és így kívánatosnak) az új Petőfik és Aranyok fellépését. Aranyhoz mérhető „lyrikusok” nincsenek tehát, „a népnemzeti szellem és forma hódítása elől” elzárkózó, „az Arany János receptje szerint készült lyrai verset megtagadó”, „új elméletet” követő „lantverők”¹³¹ pedig eleve nem vihetik előre a költészet ügyét. A „tömeges kórusokban” éneklő, „túlcsigázott becsvágygyal” törtető

¹²⁵ MTAKK, Ms 5689/271.

¹²⁶ LÉVAY 1899b, 463. Lásd még LÉVAY 1892, 145; LÉVAY 1901, 292.

¹²⁷ LÉVAY 1892, 137.

¹²⁸ LÉVAY 1899d, 436; LÉVAY 1903d, 467.

¹²⁹ LÉVAY 2001, I, 225–226.

¹³⁰ LÉVAY 1893a, 465. Lásd Lévy 1907. október 27-én kelt naplóbejegyzését: „Kozma Andor a jelenkor lantpengetőinek tagadhatlanul legelsője.” (LÉVAY 2001, I, 411.) Lásd még LÉVAY 2001, II, 88, 382.

¹³¹ LÉVAY 1893, 327.

(ám e „becsvágyhoz mért erőt, tehetséget” nemigen mutató) „műzsa-fiak” fennen hirdetik: „A régiek [...] lejárta magukat; új szellem, új irány, új forma és új tartalom, sőt új nyelv kell ma a lyrai költészetnek.”¹³² A Szemle következetes szigorúsággal számol le a költészet megújulásának és megújíthatóságának ezzel a képzetével. Gyulai és köre – ahogy már Schöpflin Aladár megállapítja – „mintha az irodalom fejlődését meg akarná állítani azon a ponton, ahova Arany Jánossal feljutott”.¹³³

Az „engesztelés”, a „leplezés” és a „kiegyezés” jegyében

Lévay *A szép nyilvánulása* című székfoglaló előadása (Kisfaludy Társaság, 1863. február 6.) szerint a művészet – a szépség titkáról az „Izis-fátyolt” föllebbentve – „az élet küzdelmeit s ellentéteit kiegyenlíti, dissonantiáit kellemes összhangban olvasztja fel”.¹³⁴ Ez a megfogalmazás Gyulai *Szépirodalmi szemléjének* (1855) nevezetes szöveghelyére emlékeztet, amely kimondja, hogy „a költészet nem dissonantia, hanem összhang”, és felidézi Arany Hebbel-kritikájának (1860) alaptézisét is, amely szerint a költészetnek ki kell engesztelnie „a világ dissonantiáit”.¹³⁵ A *Mutter und Kind* megsérti ezt a normát, hiszen „az általa megbolygatott társadalmi kérdés, honnan kiindul, megoldatlan marad”. Arany fel is teszi a kérdést: „vajjon abban áll-e a költészet feladata, hogy olyan szenvedéseket tárjon fel, melyekre balsama nincsen; hogy szigorú valóságba taszítson, mely elől épen hozzá akarnánk menekülni?”¹³⁶ Az Arany János „kritikusi örökségét” vizsgáló Dávidházi Péter így foglalja össze e világnézeti alapnormából következő (tematikai) korlátokat: „A mű lehetőleg ne feszegessen olyan egyéni vagy társadalmi problémát, amelyet nem tud megnyugtatóan rendezni. [...] Társadalmi igazságtalanságot, netán az osztályok egyenlőtlenségéből származó szenvedést csak akkor tárgyaljon a művészet, ha megoldást is tud kínálni (anélkül, hogy a rend felforgatására bujtogatna), eszményt lehetőleg csak akkor vonjon kétségbe, ha helyette meggyőzőbbet tud ajánlani.”¹³⁷ Gyulai is azért ítéli el a „blazirtság, embergyűlölet, életundor, tagadás, cynismus” különböző árnyalatait festő „világfájdalmas” költészetet, mert „eszményeinket ugyan megtámadja”, de helyükbe „mást” nem állít.¹³⁸ (Megjegyzendő, hogy Gyulai és köre éppen ezért nem tekinti „világfájdalmas” költőnek a „socialista” eszmények nevében „izgató” Csizmadia Sándort.¹³⁹) Gyulai még a regény- és beszélyíró Kemény Zsigmondot is megrója azért, mert „a ledöntött eszmények helyébe csak a kételkedő kérelhetetlen észét ülteti”, és ezzel „vigasztalhatatlanná” teszi az olvasót.¹⁴⁰ Az irodalmi műalkotás tehát csak akkor tudja

¹³² LÉVAY 1909a, 312.

¹³³ SCHÖPFLIN 1990, 27.

¹³⁴ LÉVAY 1868, 273.

¹³⁵ GYULAI 1908, 198; ARANY 1998, 384.

¹³⁶ ARANY 1998, 384–385.

¹³⁷ DÁVIDHÁZI 1994, 82. E normáról lásd még DÁVIDHÁZI 1994, 222–239.

¹³⁸ GYULAI 1908, 196–197.

¹³⁹ Lásd LÉVAY 1903a.

¹⁴⁰ GYULAI 1927, 34.

betölteni funkcióját, ha nemesít, fölemel, kibékít és megvigasztal, azaz megfelel az „engesztelés” (hatáskritikai) normájának. A kritikus Lévay ugyancsak e norma jegyében ítéli el a „világfájdalmas” lantpengetőket. Ábrányi Emil verseit például a „keserű kedély”, a „felöltő cynismus” megnyilvánulásának tekinti. Olyan költészet ez, amelyen „vörös fonálként vonúl át bizonyos embergyűlölet, a létező állapotok lenézése és megvetése, némi socialisticus harag a miatt, hogy a világrend, vagy társadalmi rend így van, a mint van”. Pedig a költő ennél „szebb és nemesebb” feladatra hivatott: sokkal inkább arra kellene buzdítania, hogy „szeressük ezt a földet, melyet lábunk alól semmi módon el nem rúghatunk, mint arra, hogy únjuk és gyűlöljük”.¹⁴¹ Lévay ugyan nem tagadja, hogy „akár az általános világfájdalom, akár annak csak ilyféle socialisticus színű kisebb adagja helyet és tolmácsot kaphat a költészet körében”, ám csak abban az esetben, ha „annak érdes voltát” a poéta „a költészet valódi fényével” képes bevonni.¹⁴² A Szemle kritikusa a „pessimista” költőnek titulált Vajda Jánost is elmarasztalja azért, mert verseiben minden „sötét fátyollal van bevonva”. Ez pedig elsősorban azért kifogásolható, mert „a lét küzdelmei nem lesznek könnyebbek az által, hogy terheit sötét és túlzó arányokban állítjuk szemünk elé”.¹⁴³ Endrődi Sándor *Isten felé* című verseskötetét bírálva is felteszi a kérdést: „De vajon a nyomor és szenvedés túl erős sőt sokszor kirívó színekkel rajzolása enyhítő-e azokra nézve, kik a kereszt alatt görnyedeznek?”¹⁴⁴ Reviczkyt ugyancsak megfeddi azért, mert „örökké szenved”, mert „egész költészetén át sír a mostoha sors elleni keserv, panasz és lázongás hangja”, mert verseiből hiányzik az élet ellentéteit „kibékítő” harmónia.¹⁴⁵ Néhány évvel korábban – a Kisfaludy Társasághoz kiadás végett benyújtott *Magány* című Reviczky-kötet egyik kijelölt bírálójaként – sem mulasztja el a szerzőt figyelmeztetni arra, hogy „nem szép az ilyen keserű morált, vagy világnézetet, a vigasz legkisebb sugarának minden jelzése nélkül, a maga vadságában, így megénekelni”.¹⁴⁶ (Megjegyzendő, hogy Lévay – súlyos kifogásai ellenére – „kiadhatónak” véli a versgyűjteményt, mégpedig Reviczky „elég költői érzékére” hivatkozva.¹⁴⁷) Az „engesztelés” normáját Lévay az Ady-féle „új iskolához” sorolt költőkön is számon kéri: „oly úton van-e ez a divatos új iskola, mely szívünket nemesíti, lelkünket emeli, önértetünket erősíti? Mi jól eső vigaszt, vagy reményt merítsen abból akár emberi mivoltunk, akár magyar hazafiságunk, akár ízlésünk?”¹⁴⁸ Megdicséri viszont a „pessimismus” kísértéseit „emelkedett lélekkel” legyőző Vörösmarty Gézá, és Szabolcska Mihály költészetének is előnyére válik, hogy „nem próbálja sarkaiból kiforgatni a létező világrendet”.¹⁴⁹

Lévay nem egyszerűen a „modern lantpengetők” engesztelhetetlen – pontosabban: engeszteletlen – „keserűségét” ítéli el. Sokkal inkább azt kifogásolja, hogy egyéni fáj-

¹⁴¹ LÉVAY 1894, 312, 318.

¹⁴² LÉVAY 1894, 322.

¹⁴³ LÉVAY 1896b, 17–18.

¹⁴⁴ LÉVAY 1902, 156.

¹⁴⁵ LÉVAY 1895, 462, 467.

¹⁴⁶ LÉVAY 1890, 37.

¹⁴⁷ LÉVAY 1890, 34.

¹⁴⁸ LÉVAY 1909a, 315.

¹⁴⁹ LÉVAY 1908d, 149; LÉVAY 1892, 138.

dalmukat, csalódásukat, meghasonlásukat a világra is kiterjesztik. Vajda (vagy éppen Reviczky) „pessimismusa” nem „az emberiség vagy a társadalom magasabb érdekeinek s eszményeinek cultusából, mint inkább saját egyéni apró bajából és szenvedéséből ered”. Ennek pedig az lesz a következménye, hogy a költő „kárhóztatva küzd a világrenddel, mely nem az ő kívánata és véleménye szerint mozog”.¹⁵⁰ Oláh Gábor verseit bírálva is ezt teszi szavá: „Valamint saját sorsát keserűnek, vigasztalannak találja, oly színben látja a körülötte nyüzsgő világot is.”¹⁵¹ A Szemle kritikái a „modern lantpengetők” individualizmusát annak a magatartásművészetnek a jegyében utasítják el, amelyet Gyulai „önmegalázódásnak” nevez. E valláserkölcse is megalapozott regula szerint „az egyén nem tekintheti magát a világegyetem központjával s egyéni fájalmát, megghiúsult vágyait, reményeit nem állíthatja az általános kényszerűség ellenébe”.¹⁵² A költészet – vitalizmussal összefüggésbe hozható – individuális tendenciái éppen ezt az „önmegalázódásra” épülő morális (világ)rendet fenyegetik: nem csupán a személyiség ellenőrizhetetlen, kaotikus mélyvilágát hozzák a felszínre, de a nemzeti transzcendencia – az egyéni túlmutató – közösségi értékeit is veszélyeztetik.¹⁵³ Gyulai az „engesztelés” és „önmegalázódás” nagyformátumú, ideáltipikus példájának Arany költészetét tekinti. A Kisfaludy Társaság Arany-émlékülésén felolvasott emlékbeszédében (1883) „a fájdalom és vigasz” olyan költészetét mutatja fel, amely egyszerre látatja „az élet egész komoly hangulatát, férfias küzdelmét, csalódásait”, illetve „vígaszát, humorát”, és amelynek végső konklúziója a megnyugvás „az erkölcsi rend vaskényszerűségében”. Ebből a nézőpontból Arany költésze „benső lényegében” nem is lehet más, mint „küzdelem az emberi élet nyomorúságai, a pessimismus, a kétségbeesés ellen”.¹⁵⁴ Az emlékbeszédet vizsgálva Németh G. Béla arra a következtetésre jut, hogy Gyulai „kevésbé értette meg a lírikus Aranyt”, hiszen „a világnézeti kétség, az egyedi megrendültség meredélyeit járó, az egyén és történelem viszonylatával küszködő meditatív alig vette benne számba”.¹⁵⁵ Talán méltányosabb úgy fogalmazni: Gyulai egyáltalán nem érzéketlen e világnézeti kétségek iránt, ám számára Arany költésze éppen a „megrendülésen” való felülemelkedés gesztusával válhat példaszerűen nagy költészetté. Gyulai emlékbeszédét az emlékülésen Lévy Arany-ódája követi. E költemény tizenkettedik strófája ugyancsak arról árulkodik, hogy a Szemle köre nem próbálja se lefokozni, se elleplezni Arany önmérsztő, belső küzdelmeit: „S ez a csöndes szív, mint a bércei tónak / Fenéktelen, szép sima tüköre, / Nyugalmat hirdetett a bálmulónak / melyet vihar s hullám meg nem töre. / Pedig volt, ah! volt ott a mélyben örvény, / Kétely, küzdelem, bú, fájdalom gyötörvén: / De a mit a mélységből felhozott, / Az is közkinccsé, dallá változott.”¹⁵⁶ Lévy néhány évvel későbbi akadémiai előadásában sem hallgatja el, hogy Arany versein „bizonyos komoly-

¹⁵⁰ LÉVAY 1895, 471; LÉVAY 1896b, 17, 38.

¹⁵¹ LÉVAY 1909a, 314.

¹⁵² GYULAI 1908, 198. Lásd még DÁVIDHÁZI 1994, 80–81.

¹⁵³ Erről lásd VARGA P. 1994, 99–150.

¹⁵⁴ GYULAI 1885, 290, 302.

¹⁵⁵ NÉMETH G. 1981, 149.

¹⁵⁶ LÉVAY 1885, 320.

ság, mondhatnám búskomolyság vonul keresztül”. Költészete mégis „egy fenkölt nemes lélek kiömlése, mely csak nemesbit és főlemel”, hiszen – nagy önfegyelemmel – eljut a megnyugvásig.¹⁵⁷ Reviczky költeményeiből viszont éppen ezt hiányolja Lévy – így persze „folyvást borongó és örökké fájdalmas” líráját se „jóltevőnek”, se „főlemelőnek”, se „a lelket erősítőnek” nem tarthatja.¹⁵⁸ Gyulai és Lévy tehát nem utasítják ki a költészet világából a lírai személyiség felsejlő – diszharmonikus, sőt tragikus – mélyvilágát, de újra és újra hangsúlyozzák, hogy nagy formátumú költészetet csak az „önmegalázódás” és az „engesztelés” hozhat létre. A „modern lantverők” azzal is megsértik az „engesztelés” normáját, hogy előszeretettel feszegetnek nyugtalanító és felkavaró hatású létbölcseleti kérdéseket. Vajda például „merőben transcendentalis eszmékkel (Isten, világ, halhatatlanság, végtelenség, örökkévalóság)” gyötri az olvasót „költészet czíme alatt”.¹⁵⁹ *Nyári lesben* című költeményét ugyanakkor megdicséri Lévy, hiszen – ritka kivételként – „nincs elborítva a reflexiók és bölcselekedések fojtó ködével”.¹⁶⁰ A Szemle kritikusa Bartók Lajos költeményeit bírálva sem mulasztja el deklarálni: „a lírai költemény nem probléma, melyet fejtöréssel oldhatni meg; nem is philosophiai abstractio, melynek megértéséhez mélyebb tanulmány kell”.¹⁶¹ Még „az ifjabb költőnemzedék első képviselőjének” tartott Kozma Andor is feddést kap azért, mert költeményeibe „gyakran vegyít” reflexiókat.¹⁶² A Szemle körének költészetfelfogása szerint a „lét és nem lét, a véges és végtelen, az isten és a világ mivolta” feletti „háborgás és hányódás” legfeljebb akkor emelhető a költészet tárgyává, ha az „kibékítő” véget ér.¹⁶³

A „modern lantverők” ráadásul gyakran kerülnek az „anyagiság”, a „testiség”, a „nyers érzékiség”, a „frivolitás” bűvkörébe.¹⁶⁴ Lévy szerint Vajda versvilága „mintha igen is testi, igen is anyagi volna”, mintha hiányozna költeményiből a „magasztosb érzelem”, a „fensőbb erkölcsi mag”.¹⁶⁵ Az „erkölcsi és társadalmi tekinteteknek” a semmibe vételét látványosan jelzi, hogy „szinte divattá lón a »perditáknak« versírói kegyelése”.¹⁶⁶ A modern századforduló „perdita”-kultuszának elítélésével Lévy azt a polémiát folytatja, amelyet még „az alsóbb és fensőbb rangú kurtizánok” irodalmi kedvelése ellen szóló Gyulai kezd el a Szemlében.¹⁶⁷ A költő „a »megejtett« vagy »posványban küzdő« szépeknek” a magasztalásával, illetve „az érzéki szerelemnek gyakran a legkirívóbb vonásokkal” való festésével nem tudja „főlemelő, tiszta gyönyörbe” ringatni lelkün-

¹⁵⁷ LÉVAY 1893, 325–326.

¹⁵⁸ LÉVAY 1890, 34.

¹⁵⁹ LÉVAY 1896b, 35, 38.

¹⁶⁰ LÉVAY 1896b, 33.

¹⁶¹ LÉVAY 1890a, 302.

¹⁶² LÉVAY 1893a, 464.

¹⁶³ LÉVAY 1902c, 474.

¹⁶⁴ Az „akadémikus” és az „erotikus” irodalom küzdelméről és „a szerelmi toposzok 19. századvegi át-erotizálásának folyamatáról” lásd CSÁSZTVAY 2003.

¹⁶⁵ LÉVAY 1896b, 27, 28, 38.

¹⁶⁶ LÉVAY 1901b, 153; LÉVAY 1902a, 329. Lásd még LÉVAY 1896b, 28.

¹⁶⁷ GYULAI 1961a, 115.

ket.¹⁶⁸ A „*vérkívánta* érzékiség” hangján megszólaló Erdős Renée sem képes a szerelmi tematikát „valamely eszményi, szívet-lelket emelő, tisztító és nemesítő légkörben” megjeleníteni. Lévay le is vonja a tanulságot: „Sok szabad a költőnek, de nem minden. Nem mind szép az művészig, a mi önmagában természetes.”¹⁶⁹ 1902. november 30-án kelt naplóbejegyzésében hasonlóan fogalmaz: „Kihoztam magammal Erdős René[e] most megjelent verskötetét, melyet Gyulaitól kaptam bírálatos áttekintés végett. Nem olvastam költeményeket magyar versírónőtől, melyekben az író ily pongyolára vetkezett szemérmertlenséggel hirdette és festette volna előttünk az érzéki szerelmi gyönyöröket s az azok után való epekedést. Azt mondhatnák pártolói: miért ne dalolja ki, ha egyszer igaz, ha egyszer természetes? De a költészet azért költészet, hogy műveiben megnemesítve és megszőpítve tüntesse föl előttünk a nyers természetet, s éltető szellemet leheljen abba, ami önmagában szellemtelen. Az Erdős René[e] által követett úton odahalad a költészet, hogy Ádámról és Éváról a fügefalevelet is le fogja tépni.”¹⁷⁰ A „nemesítés” reguláját Lévay már *Irodalmi lelkiismeret* című – „az irodalmunkban is gyakran nyilatkozó frivol hang és színezet fölött” ítéletet mondó – értekezésében (1864) összekapcsolja a leplezés követelményével: „S vajon megbirja-e, szembetünő kár nélkül, a mi társadalmi, morális miveltségünk e merészen túlzó rajzokat, melyekben az utolsó figefa-levél is lefosztatik az élet alakjairól? vajon nem illan-e el az élet költészete, ha többé ritka fátyolt sem hagyunk azon eszméken és tárgyakon, melyeknek érdekét sok tekintetben épen a titok fátyola fokozá?”¹⁷¹ A Szemle-bírálatokban aztán a maga teljességében bontakozik ki a kívánatos leplezésnek és a kárhóztatott lemeztelenítésnek ez a metaforarendszere. Borcsai (Fehér) Géza verseiből például éppen azt a „fedező fátyolt” hiányolja Lévay, „melyet az izlés és még valami egyéb rovasaira a költőnek nem szabad magától könnyedén eldobni”.¹⁷² Az „utolsó leplet” is gyakran elvető Alba Nevis verseskötete pedig olyannyira megbotránkoztatja a kritikust, hogy fel is teszi a kérdést: „Mutatgassuk-e még tovább a pörére vetköztetett múzsa efféle tántorgásait?”¹⁷³

Lévay a „féktelen szenvedélyeket” gerjesztő „hazafias lyra” divatja ellen is határozottan lép fel.¹⁷⁴ Egyfelől azért, mert „a politika szolgálatába szegődött költészet legtöbbször csak nyűgbe fogott Pegazus, mely szárnyak nélkül ballag, de nem repül”.¹⁷⁵ A „haza és nemzet ügyéért” buzgó Koronghi Lippich Elek költeményeit például azért marasztalja el, mert „néhány szónok vagy hirlapi cikk” fölindulását visszhangozzák.¹⁷⁶ Másfelől azért, mert „az ily lantverés a szélső pártok malmára hajtja az izgató vizet”, a „politikai szélsőségek uszályhordozójává szegődik”.¹⁷⁷ A Szemle kiegyezés-párti, politikai ideálját

¹⁶⁸ LÉVAY 1901b, 153.

¹⁶⁹ LÉVAY 1903b, 310, 311, 313.

¹⁷⁰ LÉVAY 2001, I, 222.

¹⁷¹ LÉVAY 1864, 481, 483.

¹⁷² LÉVAY 1901, 294.

¹⁷³ LÉVAY 1905c, 458, 460.

¹⁷⁴ LÉVAY 1908a, 146.

¹⁷⁵ LÉVAY 1908a, 149.

¹⁷⁶ LÉVAY 1904a, 153.

¹⁷⁷ LÉVAY 1897b, 140–141; LÉVAY 1903d, 466.

Deák Ferencben feltaláló kritikusa a legkevésbé sem tud azonosulni Bartók Lajos verseinek „sivár, ökölbe szorított kézzel hadonázó” hazafiságával, teljes értetlenséggel szemléli „a jelenkor heves vérű kuruczainak” szóló Endrődi Sándor-költeményeket, és Vajda *Luzitán dalát* is olyan „magyar *Szélbali dal*”-ként ítéli el, „melynek nem fér a begyébe a nemzet és a trón kibékülése”.¹⁷⁸ „A politikai függetlenség nyugtalanító eszméje” ugyanis „visszanyert alkotmányosságunk” békés haladását veszélyezteti.¹⁷⁹ Kossuth Lajos kultusza különösen irritálja a Szemle körét. Gyulai többször is kétségbe vonja Kossuth államférfiúi nagyságát,¹⁸⁰ Bartók költeményeit bírálva pedig „a Kossuthról és Kossuthoz írt” költeményekről jegyzi meg maliciózus módon, hogy általában „nem igen sikerülnek”, mert a forradalmat átélő nagy költők (Vörösmarty, Petőfi, Arany és Tompa) „hallgatnak róla”, a későbbiek közül pedig „nem a legtehetségesebbek zengik meg”.¹⁸¹ Gyulai Bartók Kossuth-rajongása ellen is kifakad: „Bartók szerint tehát a magyar a mohácsi vész óta soha nem védte fegyverrel szabadságát, csak 1848-ban, midőn Kossuth a forradalom élére állott. Hát Bocskay, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, Rákóczi Ferenc mit vétettek? Ha nem is voltak oly nagy szónokok, mint Kossuth, de minden esetre nagyobb államférfiak, diplomaták és hadvezérek voltak.”¹⁸² Lévy hasonlóan fogalmaz a Kossuthról „dicshymnust” zengő Zalár József verseskötetét szemlélve: „úgy látszik, neki köszönhet a nemzet mindent, a mi közelebbi története folyamán becses volt, van és lesz.”¹⁸³ (Megjegyzendő, hogy Lévy számos – kommemorációs célzatú – kezdeményezése is összefüggésbe hozható a magyar történelem Kossuth-centrikus szemléletének korrekciójával. Az ő jegyzői indítványára és emlékbeszédével leplezik le 1870-ben Szemere Bertalan, 1877-ben Deák arcképét „Borsodvármegye tanácsstermében”, és temetik 1871-ben Szemere Miskolcra hozott hamvait az Avas oldalába.¹⁸⁴ Ugyancsak ő szorgalmazza – „a vakbuzgó Kossuth-imádás” ellensúlyozására – Szemere és Deák miskolci köztéri ércszobrainak felállítását.¹⁸⁵) A Szemle kritikusa ugyanakkor Szabolcskát, Apostol Bertalant és Sajó Sándort megdicséri azért, mert nem álltak be „azon honfi-költők sorába, kik ökölbe szorított kézzel zengik dithyrambjait a haza romjai fölött a zsarnokok és az elaljasult társadalom ellen”, mert nem tartoznak „a nagy dobot verő harsány honmentők közé”, mert hangjuk „soha nem válik riasztó harsonává”.¹⁸⁶

¹⁷⁸ LÉVAY 1890a, 305; LÉVAY 1897b, 140–141; LÉVAY 1896b, 21.

¹⁷⁹ LÉVAY 1908a, 146.

¹⁸⁰ Lásd például GYULAI 1912, 232, 276.

¹⁸¹ GYULAI 1912, 247.

¹⁸² GYULAI 1912, 246.

¹⁸³ LÉVAY 1898a, 467.

¹⁸⁴ Lásd LÉVAY 1870; LÉVAY 1871; LÉVAY 1877.

¹⁸⁵ Lásd például LÉVAY 2001, I, 368; II, 96.

¹⁸⁶ LÉVAY 1892, 141; LÉVAY 1903a, 147; LÉVAY 1905b, 452.

A „Vajdajánosizmus”, a „cosmopolitizmus” és a „kelmeiség” ellen

A „modern lantverők” – morálisan egyébként is elítélendő – „világfájdalmát” a Szemle köre azért sem tűri meg, mert jórészt mesterkéltnak, affektáltak tartja. Gyulai már *Szépirodalmi szemléjében* rezignáltan állapítja meg: „a magyar lyrában nincs világfájdalom; minden, mit annak neveznek, nem egyéb, mint gyöngeség és még jól ki sem számított affectatio [...]. Lyrikusaink keresve keresik, dicsőítve dicsőítik a fájdalmat.”¹⁸⁷ Az affektáció (a „negédülés”) következménye pedig a „dagály”, amely – Gyulai definíciója szerint – nem más, mint „az értelem, a képzelet, az érzés fölfuvalkodása, mely nagy puffogások közt pattantja el a semmit”.¹⁸⁸ A kritikus Gyulai kíméletlen harcot folytat az „új divatú” költők (így például Vajda, Bartók és Kiss József) – az „érzés és gondolat” hiányát leplező – „nagyotmondása”, „cifrázkodása”, „érthetetlen szódagálya” ellen.¹⁸⁹ Lévy ugyancsak a „légyverő dagály”-ban ismeri fel Vajda „mesterkelt” költészetének „állandó” sajátosságát.¹⁹⁰ Bartók verseit vizsgálva is Gyulait ismétli: „Alig találunk dalra, mely az őszinte mély érzélem önkénytelen fölolvadásából ömlött volna megfelelő összhangzatos formába. Egyikben a képek keresettsége s bizarrsága, másokban az általános dagály, ebben az alantjáró gondolat, amabban a verselés példátlan gyarlóságai tűnnek föl.” Az *Erdőzúgás* „Vajda János-féle nagyot mondani akarással” éneklő, „szertelen” és „mesterkelt” szerzőjén tehát az őszinteséget, a természetességet, az egyszerűséget, a keresetlenséget és a szabatoságot kéri számon.¹⁹¹ Lévy Endrődi Sándor lírájában is a „Vajdajánosizmust”, azaz a „cifrázkodást”, „a pille pánty szóvirágot”, az „üres dagályt”, az „erőt, vagy szenvedélyt affectáló nyersséget”, a „pathos nyelvén” való fellengzést, az „egyszerűnek” és a „természetesnek” a kerülését, „a valódi érzés igaz hangjának” a hiányát kifogásolja.¹⁹² Harsányi Kálmán pedig „Vajdánál is vajdább, Bartóknál is bartókabb”, hiszen „eget verő phrasisokban, puffogató nagy hangokban, egymásra halmozott cifra képekben és hasonlatokban” keresi „a költői értéket”.¹⁹³ Ábrányi Emil, Szalay Károly, Alba Nevis, és Bodor Aladár ugyancsak azon „lantverők” közé tartoznak, akik „a szívhez és észhez szóló világos egyszerűség helyett” a „szódagályt”, a „cifraságot”, a „bizarrt”, az „üres föllengzést”, a „nagy szavak és zilált képek összehalmozását”, a „rikító hangot”, a „legzagyvább színeket” kedvelik.¹⁹⁴ Hajós Izsó, Erdős Renée és Kaffka Margit a „tévelygő secessió” poétái: „cifrázkodnak” a szavakkal, „külső cziczomára” törekednek, „légyverő hangzatos ürességben” kimerülő költeményeik „homályos csinál-

¹⁸⁷ GYULAI 1908, 200. Gyulai még Petőfit is megrója azért, mert olykor „világmegvetést negédlett”. (GYULAI 1908a, 32.)

¹⁸⁸ GYULAI 1908, 209.

¹⁸⁹ GYULAI 1912, 181, 242, 244, 289, 290, 293.

¹⁹⁰ LÉVAY 1896b, 28.

¹⁹¹ LÉVAY 1890a, 302, 304, 308–309.

¹⁹² LÉVAY 1897b, 144; LÉVAY 1900a, 287; LÉVAY 1902, 155.

¹⁹³ LÉVAY 2001, I, 225–226; LÉVAY 1903d, 468.

¹⁹⁴ LÉVAY 1894, 311, 318, 319; LÉVAY 1901c, 151, 458; LÉVAY 1906d, 448, 451; LÉVAY 1906e, 173.

mányok”.¹⁹⁵ Ady Endre költészetének is az affektáció a meghatározó karaktervonása: „a különlegest kereső mesterkedés körmönfont kifejezéseiben” és „zilált képeiben” tobzódik, „szemképráztató cifra burokba takarózik”, a „szenvelgés köpenyét ölti magára”.¹⁹⁶ *A Budapesti Újságírók Egyesülete 1909-ik évi Almanachjában* Gyulai is az affektáció vádját hangoztatja Adyról nyilatkozva: „Hallom, hogy most *nagyra vannak* egy fiatal poétával. Nem számít. Nem sokat ér! A Budapesti Szemlébe is írtunk róla. Tehetős ember, de tele van affektációval, már pedig, aki a költészetben affektál, az olyan, mint aki a tiszta bort hamisítja.”¹⁹⁷ Az affektáció elleni küzdelemben ismét csak a „lyrikus” Arany a felmutatott eszménykép, hiszen az ő „érzelme őszinteségéből egy parányi sem esik áldozatul a szó virágainak s a kifejezések föllengésének”.¹⁹⁸ Vargha Gyulát is megdicséri Lévay, mert „egyetlen darabjában sem tátong felénk az »Os magna sonaturum«, mely »Sziklákát eszik és felhőket iszik rá«”.¹⁹⁹ (A kiindulópont persze itt is Gyulai, aki *Szépirodalmi szemléjében* így marasztalja el Zalár *Sápadt vőlegény és halvány menyasszony* című költeményét: „»Te mondád: mély tenger a szerelem, / És én e tengert, a kéj tengerét / Megiszom mind egy cseppig kebleden.« Szenvedély kifejezése-e ez az undorító zabálás? Meginni egy tengert, mint az egyszeri ember, ki sziklákát evett.”²⁰⁰) Kozma Andor és Szabolcska Mihály legfőbb érdeme is az, hogy „csak igen elvétve” beszélnek „affectált nyelven”, hogy nem keresik „az üres dagályt, a fellengző, de keveset mondó kifejezéseket, a képtelen képeket”.²⁰¹ Radó Antal, Luby Sándor, Farkas Imre, Apostol Bertalan, Sajó Sándor, Miklós Elemér és legifj. Szász Károly szerény költészetét ugyancsak azért méltányolja Lévay, mert „ez idő szerint már az is egy kis érdem”, ha a poéta „megelégszik lantja mellett a világos egyszerűséggel s nem szerelmes a semmitmondó nagy szavakba és tartalmatlan, cifra üres képekbe”, azaz „távol áll attól a légveréstől, mely szerint legujabban némely versíró új formákba, új irányokba akarja terelni a lírai költészetet”.²⁰²

Úgy tűnik fel, a „modern lantpengetők” „Vajdajánosizmusként” aposztrofált versírói modorát Lévay egy olyan normarendszer jegyében utasítja el, amelyet Dávidházi Péter – Arany kritikusi életművét vizsgálva – „határkijelölőnek” nevez. Ez „a józan értelem egyetemesnek felfogott követelményeit” érvényesítő szemléletmód a költői nyelvhasználatot is „a tapasztalati valóság tárgyyszerűnek tekintett viszonyai” által kívánja mérsékelni és szabályozni. Ennek megfelelően a kritikus és lapszerkesztő Arany „a visszafogott képzelődés üdvös mértéktartásáról” igyekszik meggyőzni „a korabeli költészet másod-

¹⁹⁵ LÉVAY 1903b, 312; LÉVAY 1903g, 461; LÉVAY 1906b, 307; LÉVAY 1907c, 468–469, 470; LÉVAY 1909a, 316.

¹⁹⁶ LÉVAY 1908c, 312, 313; LÉVAY 1908e, 437.

¹⁹⁷ ADY 1973, 582.

¹⁹⁸ LÉVAY 1893, 326.

¹⁹⁹ LÉVAY 1882, 490. Megjegyzendő, hogy már Virág Benedek az „os magna sonaturum” horatiusi allúziójával teszi paródiá tárgyává Berzsenyi Dánielt: PORKOLÁB 2011, 117.

²⁰⁰ GYULAI 1908, 211–212.

²⁰¹ LÉVAY 1893a, 465; LÉVAY 1899b, 464.

²⁰² LÉVAY 1899a, 135; LÉVAY 1899d, 438; LÉVAY 1901c, 155; LÉVAY 1902a, 327; LÉVAY 1903a, 145–146, 147; LÉVAY 1905b, 450; LÉVAY 1908b, 306; LÉVAY 1909a, 312.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2034. CZXK évfolyam 80. szám

és harmadvonalának szerzőit”.²⁰³ Gyulai „szilárd racionalizmusa” ugyancsak „idegenkedéssel fordult el a költői phantasia szabad játékától” – ahogy ezt Angyal Dávid hangsúlyozza.²⁰⁴ Riedl Frigyes hasonlóan fogalmaz: „Erős racionalizmusa ellenezte a szertelent, a rikitót, a túlzott vonásokat”.²⁰⁵ Lévy rendkívül határozottan és következetesen érvényesíti könyvbírátaiban Arany és Gyulai „határkijelölő” kritikus normáit. Az a költészet, amely „tárgyait nem bírja elélni állítani természetes valóságukban, vagy valószínűségükben”,²⁰⁶ nemigen találhat méltánylásra nála. Kíméletlenül lép fel a „képtelenséget” eredményező „képhajászat”, a „fölciczomázott phantasmagória, a képzelet zabolátlan csapongása” ellen.²⁰⁷ Helyteleníti például, hogy „a Balaton tükreben az ég magát mint egy *kaczér nő* tetszelegve nézi”, hiszen „helyesen és természetesen” nem lehet „a kaczerőség fogalmát fűzni az éghez”.²⁰⁸ Kifogásolja, hogy a leányszem „oly tiszta fényben csillogó, mint édenkertben két parányi tó”, hiszen „ki látta valaha azt a kertet s abban a két parányi tavat? ha nem láttuk, milyenek képzeljük a leányszemet”.²⁰⁹ „Keresettségnek” és „dagálynak” tekinti, hogy a vénember „barna karjain úgy ülnek kint az erek, mint az úri népség tavi asszonyladikjain a vékony vitorlazzsineg”, hiszen az „ílyes” egyáltalán nem tükrözi „a tárgy igaz mivoltát”.²¹⁰ Rigorózusan veszi célba a zavarosnak érzett költői képeket: „Helyes-e azt mondani, hogy »a régi szerelemnek járma ránk újból leszáll«? A járom hogyan és honnan szállhatna le valakire?”²¹¹ Megköveteli tehát, hogy a költői kép ne szabaduljon fel a szemléleti valóság ellenőrzése alól.²¹² A képzeletet és a jelentést egyébként saját költészetében is igyekszik szabályozni és megkötni: „Képzeletvilága fegyelmzett – állapítja meg Varga Pál –, így valóban alig találunk verset, ahol a képiség megindul a közvetlen ábrázoló szereptől való eltávolodás útján.”²¹³ Lévy – akárcsak Arany és Gyulai – az ökonómia, a racionalitás, a funkcionalitás jegyében utasítja el a túlzót, kirívót, az öncélút, az oda nem illőt. Harsányi Kálmánt például azért rója meg, mert „neki nem elég, hogy a leánynak *aranyhaja* van, neki *sárarany-haj* kell; nem elég a *deres-fű; dérmarta fű* kell”.²¹⁴ (Megjegyzendő, hogy Gyulai korábban valami hasonlót kér számon az *Alfréd regénye* szerzőjétől: „Izidóra arany haja úgy lobog, mint a midőn nyári éjben szakadatlan villámtűzben égni látszik a föld és ég”.²¹⁵) Elmarasztalja a „seccsiós” költészetet, amelyben „sérti szemünket a szinek kirívó ellentéte, és zavarja

²⁰³ DÁVIDHÁZI 1994, 90–91, 99.

²⁰⁴ ANGYAL 1911, 365.

²⁰⁵ RIEDL 1910, 175.

²⁰⁶ LÉVAY 1905c, 458.

²⁰⁷ LÉVAY 1892, 142; LÉVAY 1903d, 471.

²⁰⁸ LÉVAY 1894, 319.

²⁰⁹ LÉVAY 1903c, 128.

²¹⁰ LÉVAY 1904, 314.

²¹¹ LÉVAY 1893a, 471.

²¹² „A képek lázadásáról” lásd RÓNAY Gy. 1981, 320–322.

²¹³ VARGA P. 1980, 113.

²¹⁴ LÉVAY 1903d, 471.

²¹⁵ GYULAI 1912, 181.

fülünket a hangok összevisszasága, érzékünket a szabálytalanság és formátlanság”.²¹⁶ A valóságérthetőséget, az esetlegességet, a keresettséget a józan, hétköznapi, tapasztalati bölcsesség nézőpontjából leplezi le. Illyés Bálintnak azt a költői kijelentését, mely szerint „a ki büszkén néz az izzó napba, azt a nap, a szent szabadság el nem hagyja”, egy nagyon is gyakorlati kérdéssel szembesíti: „Próbálta-e szerzőnk ezt a napbanézést a természetben?”²¹⁷ Az ésszerűség nevében kifogásolja Jakab Ödön *Szilágyi és Hajmási* című költői beszélye egy indokolatlannak érzett jelenetét is: „Nem komikus dolog-e, hogy a rigómezei csatából hazafelé menekülő »két vitéz úrfiak« megéhezvén útközben leszállnak a lóról s mind a ketten fölmásznak egy magas fára két gerézd szöllőért? nem lett volna elég csak az egyiknek másznia föl?”²¹⁸ A Gárdonyi Gézánál kimutatott anakronizmusra éppúgy felhívja a figyelmet („midőn Kandirhám székely rabonbán azon a csodálatos *Budavári gyűlésen* fogadja Árpád magyarjainak küldötteit, »Tokaj színborával volt tele töltve a szent fapohár.« Hol vehették?”), mint a Szabolcskánál fellelt el-lentmondásra („»Szeretem az erdők csendességét, A természet ezer szótalan szépségét. Hallik a sűrűből vadgalamb bűgása, Vagy talán ez erdők szíve dobogása«. De hát hogy legyen a szótalanság és örök csendesség jele és bizonyítása a vad galamb bűgása?”).²¹⁹ Aprólékos gondossággal végzi el a hibásnak vélt szóalkalmazás korrekcióját is: „az utat, ha már zordnak mondjuk is, de *szilajnak* mondani nem helyes” – állapítja meg Kozma Andor *Verseit* bírálva; „a furulyát nem lehet helyesen mondani fölzengőnek” – figyelmeztet Bartók-kritikájában; „a varjú nem rikolt, de *károg*” – javítja ki Erdélyi Zoltánt.²²⁰ Szalay Fruzina *Egy marék virág* című verseskötetéből ugyancsak kigyűjti azokat a szöveg-helyeket, amelyekben a poéta „a tárgyat annak természetétől elütő szóval jellemzi”: „A németből fordított *Őszi képek* című költeményben (30. l.) azt mondja: »Veszélyt hirdetve *károg* Egy *kánya* oda fenn, A *fázódó* madárnép Elsurran hirtelen«. Ki hallotta valaha *károgni* a *kányát*, mely visít, vagy vijjog? A *Márczius* címűben (100. l.) »nem sokára *ujjongat* már a csalogány«. Ujjongatónak mondani a csalogányt valóban természet-ellenes. Épen olyan, mint a *Tennyson* után fordított *Gray Edward*-ban (227. l.) ez a kifejezés: »Zokogva aztán a kőbe róttam, Mohos *fejfája bús kövébe*«. A *fejfa bús köve* = *kőfejfa*. Fából vaskarika.”²²¹ A Szemle kritikusa tehát szigorú következetességgel lép fel – Arany és Gyulai „határkijelölő” normarendszerét alkalmazva – az „affectatio”, a „képhajhászat”, a „ciffrázkodás”, a „secessio” (öncélúnak vélt) megnyilvánulásai ellen. Számára elfogadhatatlan a „modern lantpengetőknek” az a törekvése, amely – a „bel- és külforma” egységét megbontva (azaz a hangsúlyt egyértelműen a jelölőre helyezve) – a nyelvi közeg hatáskeltő szerepének felfokozásában keresi a költészet megújításának lehetőségeit.²²² Lévay könyvbírálatait a jelentés elszabadulásának, a költői nyelv feletti

²¹⁶ LÉVAY 1903g, 461.

²¹⁷ LÉVAY 1908a, 149.

²¹⁸ LÉVAY 1900, 466.

²¹⁹ LÉVAY 1904b, 293; LÉVAY 1905, 468–469.

²²⁰ LÉVAY 1893a, 470; LÉVAY 1890a, 303; LÉVAY 1902b, 479.

²²¹ LÉVAY 1898b, 472.

²²² Lásd VARGA P. 1994, 275.

ellenőrzés elvesztésének félelme hatja át, ezért – Aranyhoz hasonlóan – ragaszkodik ahhoz, hogy a műalkotásban „minden legyen uralt, rögzített, szabályozott”. E szemléletmódból pedig az következik, hogy a kritikus „elsősorban tisztít, visszanyes, lényegre szorít, azaz a bensőt és szellemet védi a külsőnek és anyagnak ráburjánzásától”.²²³ A mérce természetesen Arany költészete, amelyet akadémiai előadásában Lévy éppen azért magasztal, mert: „Hénye, közönséges jelző vagy üres kép távol marad tőle. Ami ott van, az mind oda tartozó. Túlhalmozás, vagy hiány nélkül van kiszabva minden”. Arany ráadásul „formatökélyével” is „követendő példányul szolgálhatott a fiatal verselőknek”.²²⁴ A Szemle kritikusa mégis azt kénytelen konstatálni, hogy „versíróinknál a bel- és külforma, a tartalom és a technika, valamint az alkotásbeli jó ízlés sőt maga a nyelvtisztaság aligha részesül abban a cultusban, melyet a múlt hagyományai után méltán várhatnánk”.²²⁵ „A külső technikával” Vajda János „sem sokat törődik”.²²⁶ Korábban Gyulai ugyancsak azzal vádolja az *Alfréd regénye* szerzőjét, hogy „a nyelv hangzatosságával, a verselés zenéjével nem sokat gondol”.²²⁷ Bartók Lajosról is azt állapítja meg Gyulai, hogy „mint dal és ódaköltőnek a nyelv és rhytmus sincs eléggé hatalmában”.²²⁸ Lévy – az *Erdőzűgás* című Bartók-kötetet szemlélve – csatlakozik ehhez a véleményhez: „Technikája általában fölötte gyarló. Metszet, rhytmus, mérték, rím nem részesül nála kellő figyelemben.”²²⁹ A „gyarló” technikát, az „összhangzat” hiányát egyébként majd’ minden „modern lantpengető” esetében szóvá teszi: Endrődi Sándorról, Harsányi Kálmánról, Erdős Renée-ről és Kaffka Margitról egyaránt úgy vélekedik, hogy „rhythmus, rím, vers-alkat, összhang, szabatoság nem bír előtte fontossággal”.²³⁰ Az Arany-hagyományhoz hűségesebbnek vélt poéták (Farkas Imre, Apostol Bertalan, Sajó Sándor, Miklós Elemér és legifj. Szász Károly) esetében viszont készséggel ismeri el, hogy legalább „símán, szabatosan” verselnek, rímeik „csekély kivétellel kifogástalanok”.²³¹ „A műköltészet a népköltészet által nyeri egyik alapját s megújodása eszközét” – állapítja meg Lévy *A szép nyilvánulása* című előadásában.²³² A „megújodásnak” ez a képzete az irodalom „népnemzeti” koncepciójának alaptételei közé tartozik, és hogy tulajdonképpen mit is jelent, Gyulai tanulmányaiból és kritikáiból derül ki: „Azon irodalmi mozgalom, költői iskola, mely »népies«-nek nevezi magát, nem azt czélozta, hogy költészetünk visszatérjen a nemzet primitív állapotára s egészen a népköltészeti hagyományok eszmeköre s érzésvilágának képviselője legyen, hanem hogy segédforrást vegyen s megújítsa magát a népszellem által [...]. A »népies« egy új phasisa vala a nemzeti költészet fejlődésének, a nemzeti szellem új hódítmánya erősebb alapon, tágabb határral”

²²³ DAVIDHÁZI 1994, 89, 339.

²²⁴ LÉVAY 1893, 326, 327.

²²⁵ LÉVAY 1882, 488.

²²⁶ LÉVAY 1896b, 19.

²²⁷ GYULAI 1912, 182.

²²⁸ GYULAI 1912, 242.

²²⁹ LÉVAY 1890a, 301.

²³⁰ LÉVAY 1900a, 294; LÉVAY 1902, 155; LÉVAY 1903d, 470; LÉVAY 1907c, 470; LÉVAY 1909a, 317.

²³¹ Lásd például LÉVAY 1882, 490; LÉVAY 1903a, 147; LÉVAY 1909a, 313.

²³² LÉVAY 1868, 269.

– fejtegeti például a *Petőfi Sándor és lyrai költészetünk* című értekezésében (1854).²³³ *Két ó-székely ballada* című tanulmányában (1862) pedig határozottan jelenti ki: „Aki képzelhet oly valóban nemzeti költészetet, melynek legalább egyik alapja nem a népköltészet, az csak az idegen irodalmak utánzásában keresi a nemzeti költészet dicsőségét.”²³⁴ Azt a meggyőződését, mely szerint klasszikus értékű (nemzeti) irodalmat csak saját („népi”) formahagyományra alapozva lehet létrehozni,²³⁵ Gyulai Arany költészetével demonstrálja. „Aranynak nem csak a nyelve és verselése nyugszik régi és népi költészetünk alapján, egy magasabb nemzeti irányba olvadva, hanem egész költészete is” – hangsúlyozza például Arany-émlékbeszédében.²³⁶ Léway ugyancsak az Arany költészetét „eszme, felfogás, nyelv és forma tekintetében” átható, „tisztá, romlatlan, népnemzeti szellemre” hívja fel a figyelmet akadémiai előadásában.²³⁷ Gyulai és köre az Arany költészetében felmutatott ideál jegyében fordul szembe egyfelől a „népnemzeti” tradíció mellőzéseként, sőt tagadásaként elmarasztalt „cosmopolitizmussal”, másfelől a „népnemzeti szellem” félreértésének, sőt eltorzításának tekintett „kelmeiséggel”. A Szemle – Komlós Aladár megfogalmazásában – „a kozmopolitizmus szegyenbélyegét sütötte minden irodalmi műre, mely anyagát nem a »népnemzeti iskola hagyományos földéből« merítette”.²³⁸ Az *Értesítő*-rovat – többnyire Léway bírálataival – valóban következetes szigorúsággal ítéli el azokat a „lyrikusokat”, akiknek művein „egy vonalnyi hatása” sem látszik „a magyar népnemzeti költészetnek”, azaz „nyelv, szellem, hang és fölfogás tekintetében bizonyos cosmopolita színezettel bírnak”.²³⁹ Léway Reviczky költészetéből is „a nemzeti szellem és jellem azon vonásait” hiányolja, „melyeknek méltánylását a múlt hagyományai után a fiatal költői nemzedéktől méltán megvárhatnók”.²⁴⁰ Palágyi Lajos verseskötetét bírálva sem mulasztja el megjegyezni, hogy a „kosmopolita” szerző gondosan kerüli „a népies versalakok használatát [...] s azzal együtt a költészetben érvényesíthető nép-nemzeti szellemet is”.²⁴¹ Makai Emilnél ugyancsak hiába keresi a „magyar nép-nemzeti vonásokat”,²⁴² és Erdős Renée költészetében sem leli nyomát „a magyar nemzeti léleknek és geniusnak, a magyar szívhez szóló valamely magyar szellemnek”.²⁴³ Még a sokra tartott Radó Antalt is szükségesnek tartja figyelmeztetni: „A ki, mint ő, oly sokat foglalkozott és foglalkozik idegen költők versformáival és szellemével, könnyen felejtí vagy mellőzi a magyar nép-nemzeti versalakokat s azoknak megfelelő szelle-

²³³ GYULAI 1908a, 90. Lásd még: „A régi és népi nyelv soha nem cél, csak eszköz, hogy minél gazdagabbá és magyarosabbá tegyük az irodalmi, különösen a költői nyelvet.” (GYULAI 1895, 293.)

²³⁴ GYULAI 1927, 125.

²³⁵ Erről lásd VARGA P. 2007, 448, 458.

²³⁶ GYULAI 1885, 296.

²³⁷ LÉVAY 1893, 319.

²³⁸ KOMLÓS 1966, 34. A kozmopolita-vitáról lásd KOMLÓS 1972; CSÁSZTVAY 2001; REVICZKY 2007, II, 904–907.

²³⁹ LÉVAY 1894, 313; LÉVAY 1898b, 472.

²⁴⁰ LÉVAY 1895, 464.

²⁴¹ LÉVAY 1901a, 473.

²⁴² LÉVAY 1905a, 145.

²⁴³ LÉVAY 1909a, 317.

met.”²⁴⁴ Lévy alig tud felmutatni olyan „lyrikust” (például Szabolcska vagy Luby Sándor sorolható ide), akinek költészetét „jól eső magyaros íz és zamat” hatja át, aki „élénk érzéket tanúsít a népies hang és dalformák iránt”.²⁴⁵ (A Kisfaludy Társaság 1889. március 29-i közülésén elhangzott Szabolcska-laudációjában Gyulai ugyancsak azt emeli ki, hogy a felvételt nyert tagtárs „műveiben örömet zendíti meg nemzeti ritmusunkat, mely az újabb időben kezd háttérbe szorulni”.²⁴⁶) A Szemle kritikusa azonban nem csupán a „népnemzetin” túllépő („cosmopolita”) költészetet utasítja el, de a „népnemzetin” innen maradó, partikulárisnak és provinciálisnak látott „lantverés” iránt sem tanúsít nagyobb megértést. Gárdonyit például azért rója meg, mert „a vidéki népies, szinte pórias »mesterkedést« tárgyakban és kifejezésekben mód nélkül szereti”, mert „azt látszik hinni, hogy ezzel az úgynevezett »kelmeiséggel« mindent pótol”.²⁴⁷ „A nyers népiesség külső czafrangjai”²⁴⁸ elleni fellépéssel Lévy ismét csak Gyulait követi, aki már 1854-ben elveti a „minden úgynevezett kelmeszerű adalékot” összehalmozó, a „külsőséget”, az „anyagot” kultiváló „tájköltészetet”;²⁴⁹ és aki még 1897-ben is szükségét érzi annak, hogy vitába szálljon „az egész magyar nemzeti költészetet falusi költészetnek” beállító Beöthy Zsolttal.²⁵⁰ A „nemzetképviselési beszédmód”²⁵¹ reprezentánsaként Gyulai határozottan szögezi le: „a költészet sohasem kötheti magát egy genrehez, egy iskolához s legkevésbé lehet az egész nemzet helyett, egy osztály csatlósa, legyen ez akár az úri rend, akár a nép.”²⁵² Ezt a leckét mondja fel Lévy az *Arany lyrája* című akadémiai előadásában – teoretikusan is megalapozva így a „kelmeiség” elleni kritikai fellépését: „A népiességnek kettős célja van a költői irodalomban. Egyik az, hogy művészet és ízlés által korlátozott kifejezésre jussanak a nép szellemének és jellemének sajátosságai s ez által erőt, megifjodást, egyéni nemzeti önállóságot nyerjen a költészet; másik az, hogy az ekként erősbült irodalom közelebbi kapcsolatba hozassék a nemzet zömével s hasson jótékonyan annak erkölcsi és szellemi emelésére. Természetes, hogy se az egyik, se a másik cél nem közelíthető meg, sőt mind a kettő el van tévesztve, ha az irodalom a nép életéből csupán a külsőségeket, az úgy nevezett kelmeszerűségeket szedi magába – ha népies szavak, szólások és formák alkalmazásával megelégszik, – ha tősgyökeres sajátosság és eredetiség címén a nyersségnek tért enged s nem igyekszik behatolni a nép lelkébe, jellemét alkotó tulajdonságainak mélyebb ismeretébe.”²⁵³

²⁴⁴ LÉVAY 1907, 314–315.

²⁴⁵ LÉVAY 1899b, 464; LÉVAY 1899d, 439.

²⁴⁶ GYULAI 1961a, 291.

²⁴⁷ LÉVAY 1902d, 487. Tömörkény elbeszéléseiben is „a pórias köntöst” kifogásolja: LÉVAY 1904, 319.

²⁴⁸ LÉVAY 1902d, 490.

²⁴⁹ GYULAI 1908a, 91–92.

²⁵⁰ GYULAI 1927, 375. Gyulai ez irányú nézeteiről lásd KOMLÓS 1966, 33; KOMLÓS 1972, 31; KOMLÓS 1980, 240; VARGA P. 2005, 509.

²⁵¹ Erről lásd például DÁVIDHÁZI 2004, 896.

²⁵² GYULAI 1927, 125.

²⁵³ LÉVAY 1893, 320.

Az „eltévelyedés” képzete

Úgy tűnik fel, Lévay voltaképpen egyetlen, igaz, rendkívül fontos felismerést kíván a Szemle-olvasókban tudatosítani: nevezetesen azt, hogy a magyar költészet – legalábbis Arany halála óta – folyamatosan hanyatlik. Ha ugyanis azok „a népnemzeti elemek, melyeket költészetünk már meghódított, formában nyelvezetben, tartalomban, szellemben”, „lassanként feledésbe mennek”, akkor „haladás helyett visszaesés felé közeledünk”.²⁵⁴ Az *Értesítő*-rovat kritikusa szerint a „népnemzeti” tradíciót elutasító „modern lantpengetők” szükségszerűen viszik tévútra a magyar költészetet. Vajda és Reviczky „költői erejét s érzékét” ugyan hajlandó elismerni, de azt a leghatározottabban tagadja, hogy reményteljes „új irányt” mutatnának, illetve „új ösvényt” nyitnának a magyar költészet számára.²⁵⁵ A „lyrai reformatorok” újabb, Ady-féle nemzedékétől is elvitatja azt, hogy feltűnésük „egy új korszak hajnalodását jelzi lyrai költészetünk mezején”. A „hajnalodás” Lévay számára egyszerűen „eltévelyedésnek” látszik, e végzetesnek tekintett „eltévelyedésért” pedig főként az az Ady tehető felelőssé, akiben ugyan nemigen lelhető fel „a költői nyelvnek és lyrai költészetnek új irányt és lendületet teremtő eredeti tehetség”, ám aki mégis „bálványozásig rajongott” vezére tud lenni az új évszázad „reformálási vágyának” és „különczködő lyrai forrongásának”. Az Adyval (és követőivel) szembeni ellenérzéseit olykor alig leplezett indulattal fejtegeti: „Mi azt az utat és módot, melyen az ő műzsája indul, nem látjuk lyrai költészetünk javára vezetőnek. Rossz példát ad, az üres szavakkal való játékra, a torzalkotásokra, az affectatióra. Ime, eddig is mily sok nő és férfi verselő tévelyeg utána.”²⁵⁶ (A „tévelygésnek” ez a képzete egyébként Lévay egyik – *A Budapesti Újságírók Egyesülete 1909-ik évi Almanachjának* adott – nyilatkozatában és több naplóbejegyzésében is feltűnik.²⁵⁷) A Szemle kritikusa már a *Vér és arany* című kötetet bírálva figyelmeztet az Ady-féle „secessió példája” veszélyeire.²⁵⁸ *A Holnap* című antológiát pedig éppen annak bizonyítékaként mutatja fel, hogy egyre „több haladnak már az Ady Endre nyomain”. *A Holnap* „lyrai reformatorai” egy olyan költészetfelfogás képviselői, amelynek minden karakterizálható vonása az Aranyra hivatkozó „népnemzeti” ideál szisztematikus tagadásaként értelmezhető: „ez az új iskola eszmék és érzelmek költői tükrözése helyett inkább csak szavak s gyakran különösnél különösebb jelzők csillogtatásával játszik. Természetesség helyett torzításra hajlik [...] Működésében különös irányt észre nem veszünk, hacsak annak nem gondolunk bizonyos pessimistikus vonást és némi kaczerkodást a leplezetlen anyagisággal. Nem sokat ad a versalkotás szabályos formáira. Versszakalkat, rím, összhang, sőt sokszor a nyelv tisztasága is figyelmen kívül marad, vagy öntudatosan lomtárba kerül.”²⁵⁹ Lévay az Ady-féle „lantverés” elrettentő következményének tekinti – a Szemle köre által rokonszenvvel

²⁵⁴ LÉVAY 1903d, 466.

²⁵⁵ LÉVAY 1895, 471; LÉVAY 1896b, 38.

²⁵⁶ LÉVAY 1908c, 311, 314; LÉVAY 1908e, 434, 437; LÉVAY 1909a, 314.

²⁵⁷ DÓCZY-FÖLDESSY 1924, I, 93; LÉVAY 2001, II, 163, 322.

²⁵⁸ LÉVAY 1908c, 315.

²⁵⁹ LÉVAY 1908e, 434, 436–437. Lásd még LÉVAY 1909a, 317.

figyelt – Oláh Gábor nagyreményű költői pályájának félresiklását is. Oláh 1906-ban megjelenő első verseskötetét még Arany érezhető „hatása” miatt dicséri, és bár néhány, „az érthetlenségig dagályos, légverő” költeményre is felhívja a figyelmet, bírálatának zárlatában a tehetségnek kijáró rokonszenvvel inti és bátorítja az ifjú poétát: „ha nála a költészet nemcsak mulékony lobbadozás vagy fiatalos kedvtöltés, de valódi hivatás és egyszersmind tanulmány tárgya: van jogunk és reményünk jobbat nyerhetni tőle.”²⁶⁰ („Tanulmány”-on Lévay természetesen „Arany költészetének minél tüzetesebb tanulmányozását” érti – mint az 1907. január 24-én kelt leveléből kiderül.²⁶¹) A második Oláh-kötetet (*Az élet lobogója alatt*, 1908) bírálva viszont már csalódottan állapítja meg: „Hogy Oláh Gábort is ezeknek a holnaposoknak a körébe ragadja hajlama, vagy ízlése, sajnálattal látjuk. Benne több tehetséget, több költői erőt sejtünk, mint bármelyikében azoknak a lantpengetőknek, a kik most reformatoroknak adják ki magukat.”²⁶² (Nem meglepő ugyanakkor, hogy Oláh e kötetét Ady a „nekem érték és öröm Oláh Gábor” deklarációval fogadja.²⁶³)

A Szemle „bírálatos ismertetéseiből” tehát a „népnemzeti” irányzat háttérbe szorulásának és – ezzel szoros összefüggésben – a magyar költészet „eltévelyedésének” a lesújtó diagnózisa bontakozik ki. Az *Értésítő*-rovat Lévayja egy olyan – Gyulai által megalapozott – (nagy)elbeszélésbe illesztve végzi el a „modern lantpengetők” és „lyrai reformátorok” teljesítményének kritikai felmérését, amely hanyatlásként látta a századvég, a századforduló és a századelő magyar költészetének alakulástörténetét. E narratíva szerint a „népnemzeti” iránnyal szembe forduló „újabb lyrikusok” „pessimisták”, „frivolak” és „szélbaliak” (azaz megsértik az „engesztelés”, a „leplezés” és a „kiegyezés” normáját), „koszopoliták” (azaz megsértik a „népnemzeti szellem” normáját), „ciffrálkodók” és „affectálók” (azaz megsértik az „őszinteség”, az „egyszerűség” és a „természetesség” normáját), ráadásul a „gyarló versalkotási technikával” a poétai „szabatosság” normáját is semmibe veszik, mindezzel pedig tényleg a magyar költészetet. Lévay kritikái ezt az „eltévelyedést” kívánják tudatosítani – a Reviczky-féle nemzedék esetében még a helyes útra vezérlés némi esélyében bízva, az Ady-féle nemzedék esetében viszont már végzetes következményeket konstatálva. Hatvany Lajos – Gyulaira emlékezve – „esztétikai predestinációnak”, „szépészeti kálvinizmusnak” nevezi a Szemle által képviselt kritikusi normarendet és küldetésűdatot.²⁶⁴ Lévay könyvbírálati is jellegzetesen preskriptív (előíró) kritikák: a kritikus a norma és a mű szembesítésekor nem hajlandó a norma továbbfejlesztésére, azaz – Dávidházi Péter tipológiájával élve – csak „nor-

²⁶⁰ LÉVAY 1907c, 470, 472, 473. Oláh költészetének korabeli recepciójáról szólva Lakner Lajos azt emeli ki, hogy „Szinte valamennyi kritikusa érzékelt Oláh költői világának kettősségét: egyrészt a szinte feltétlen tiszteletet a népnemzeti irodalmi hagyomány iránt, másrészt a modern érzékeny lélek – e hagyomány értelmezési keretei között feldolgozhatatlan – tapasztalatainak jellegadó szerepét.” (OLÁH 2002, 68.) Megjegyzendő, hogy ekkor még – lásd 1907. július 9-én kelt naplóbejegyzését – Oláh maga is távolságtartással szemléli az „új költőket”: OLÁH 2002, 71.

²⁶¹ OLÁH 2002, 110.

²⁶² LÉVAY 1909a, 314.

²⁶³ ADY 1973, 295.

²⁶⁴ HATVANY 1960, 42.

matív értékelésre” képes, „értékelő normaképzésre” nem. Ráadásul e kritikák a norma-használat három nagy logikai ideáltípusa közül a harmadik típusba sorolhatóak: vagyis Lévay számára a normának való megfelelés nem csupán elengedhetetlen, de egyben elégséges feltétele is a mű esztétikai értékességének.²⁶⁵ Végző soron erre a norma-használatra vezethetők vissza kritikáinak a mai irodalomtörténeti kánonok felől megállapítható látványos értéktévesztései, de ez teszi érthetővé sablonosságukat, kiismerhetőségüket is. Az „epés” vagy „doctrinaire” kritikus rendíthetetlen elfogultsága (a megbíráltak nézőpontjából: végzetes korlátoltsága) szükségszerűen vezet ahhoz, hogy a századforduló éveire Gyulai folyóirata nem csupán orientáló és legitimáló funkcióját, de befolyásának a maradékát is elveszíti. A századfordulós Szemle helyének kijelölését, értékelését gyakran szokták elvégezni A Nap című hírlap 1905. október 13-i számának gunyoros mondatával: „Van szerencsénk Magyarországnak és kapcsolt részeinek tudtára adni, hogy létezik egy Budapesti Szemle című folyóirat, melyet a nyilvánosság és az élő irodalom kizárásával Gyulai Pál szerkeszt”.²⁶⁶ A „kizárás” és egyben látványos kizáródás azonban nem feltétlenül jár együtt a (teljes) tekintélyvesztéssel. Ahogy Angyal Dávid írja: „Tekintélyét a Szemle mindvégig megőrizte, de népszerűségét annál inkább elvesztette, mennél jobban távolodott szerkesztője az ifjabb irodalomtól.”²⁶⁷ A Hét című lap például „egy fényes irodalmi korszak méltó és nagyértékű utolsó képviselőjeként”, „nagy hagyományoknak értő hirdetőjeként” méltatja Gyulait.²⁶⁸ Összezseng ezzel az elismeréssel az a dedikáció is, amelyet antológiájuk Gyulainak küldött példányába írnak bele *A Holnap* szerzői: „Gyulai Pál édes apánknak, a ki szigorú szeretettel, vesszőzve nevelte éppé, erőssé gyermekét, a magyar irodalmat, Hálából *A Holnap*.” (Gyulai egyébként éppen ezt a dedikált példányt juttatja el Lévayhoz, aki bírálatában idézi a dedikációt, majd hozzáfűzi: „Nem tudjuk, vajon Gyulai Pál eme hálasorok viszonzásául elismerné e, hogy ez az új iskola is az ő nevelése?”²⁶⁹) Babits még a Szemle „elkedvetlenítő” kritikája után is „általam nagyrabecsült kiváló” emberként emlegeti Gyulait,²⁷⁰ és *Magyar lelkek forradalma (Strófák)* című cikkében Ady is méltányosan nyilatkozik róla: „ő egy forradalmi korszaknak ittfelejtett s becsületes múmiája”.²⁷¹ Ezek a citátumok arra engednek

²⁶⁵ DAVIDHÁZI 1994, 35–36, 42.

²⁶⁶ Például Németh G. Béla is e szöveghely parafrázisával zárja összegzését: a Szemlét „1875–78 előtt várakozás előzte meg, érdeklődés fogadta, s bizonyos elismerés övezte. Az érdeklődés, vagy legalább az elismerés a tudományos részt illetően meg is maradt egészen a századvégig. Az irodalmat s az irodalomkritikait azonban előbb keserűség, azután fölháborodás, majd gúny, később kicsinylés, végül teljes közöny övezte. A híres bon mot most vált általánossá: a nyilvánosság kizárásával szerkeszti és olvassa Gyulai Pál.” (NÉMETH G. B. 1981, 157.)

²⁶⁷ ANGYAL 1911, 382.

²⁶⁸ A Hét, 1893. december 17., 397. Lásd még IGNOTUS cikkét a lap 1892. november 6-i számában: „egyik utolsó, megbecsülhetetlen alakja azon iránynak, melyet Széchenyi kezdett meg nálunk. [...] Rombolva épít, tagadva alkot és nem volna ember, ha olykor nem tévedne és olykor igazságtalan nem volna. Am e múltó homályon annál fényesebben csillog át a tiszta meggyőződés és a jó akarása. Szidjon és üssön bennünket tovább is, ad multos annos.” (721.)

²⁶⁹ LÉVAY 1908e, 455.

²⁷⁰ Babits – Kún Józsefnek (1909. január 4.) = BABITS 2005, 180.

²⁷¹ ADY 1973, 300.

következtetni, hogy Gyulai és a Szemle tekintélyét a magyar irodalom nemes hagyományainak képviselésében, védelmezésében játszott (magasztosnak látott) szerep alapozza meg. Komlós Aladár kifejezésével: Gyulai „történelmi emlék, élő kegyeleti tárgy”.²⁷² Innen nézve a Szemle nem egyszerűen a modernség-ellenesség hősiessen anakronisztikus fóruma, a „népnemzeti” literatúra „végvára”,²⁷³ hanem megszentelt hagyományok tiszteletre méltó őrzője és átörökítője. A folyóirat tekintélyét az is erősíti, hogy rendkívül következetesen és elvszerűen kéri számon az általa üdvösnek vélt normarendszert. Gyulai „múmia” ugyan, de „becsületes múmia”. Az *Értesítő*-rovat anonim, illetve pszeudonim könyvbírállataiban a „modern lantverők” és „lyrai reformátorok” rigorózus elutasítása egyáltalán nem jár együtt az Arany János-i tradíciót követni látszó „lyrikusok” kritikátlan feldicsérésével. Még talán az az állítás is megkockáztatható, hogy a „népnemzeti” táboron belül Gyulai folyóirata meglehetősen pontosan méri fel és jelöli ki az írói teljesítmények értékét és helyét. Így a szigorúan következetes, a napi érdekeken felülemelkedő, a hagyomány zártágát és a változatlanúságot reprezentáló Szemle különös, ám mégis tiszteletet parancsoló zárványként van jelen a modern századforduló irodalmi nyilvánosságában.

Rövidítésjegyzék

- ADY 1973 – ADY Endre *Összes prózai művei: Újságcikkek, tanulmányok*, IX, kiad. VEZÉR Erzsébet, Bp., 1973 (A. E. Összes Művei).
- ANGYAL 1911 – ANGYAL Dávid, *Gyulai Pál*, BpSz, 1911, 148. kötet, 161–193, 360–393.
- ANGYAL 1971 – ANGYAL Dávid, *Emlékezések*, kiad. CZIGÁNY Lóránt, London, 1971 (Szepsi Csombor Kőr Kiadványai, 6).
- ARANY 1982 – ARANY János *Levelezése (1852–1856)*, kiad. SÁFRÁN Györgyi, Bp., 1982 (A. J. Összes Művei, 16).
- ARANY 1998 – ARANY János, *Tanulmányok és kritikák*, kiad. S. VARGA Pál, Debrecen, 1998 (Csokonai Könyvtár: Források – Régi Kortársaink, 4).
- BABITS 2005 – BABITS Mihály *Levelezése 1907–1909*, kiad. SZŐKE Mária, Bp., 2005 (B. M. Műveinek Kritikai Kiadása: Levelezés).
- CSÁSZTVAY 2001 – CSÁSZTVAY Tünde, *Irodalmi harcmező – a kozmopolita vita = Magyarország művelődéstörténete 1867–1918: Az Osztrák–Magyar Monarchia*, szerk. HARGITAI György, Bp., 2001 (Magyar Kódex, 5).
- CSÁSZTVAY 2003 – CSÁSZTVAY Tünde, *A hím veréb és a pillangó (Az akadémikus és az erotikus irodalom tusája a 19. század utolsó harmadában) = Klasszikus – magyar – irodalom – történet: Tanulmányok*, szerk. DAJKÓ Pál, LABÁDI Gergely, Szeged, 2003 (Tiszatáj Könyvek).
- DÁVIDHÁZI 1994 – DÁVIDHÁZI Péter, *Hunyt mesterünk: Arany János kritikus öröksége*, Bp., 1994².
- DÓCZY-FÖLDESSY 1924 – *Ady-Múzeum*, I–II, szerk. DÓCZY Jenő, FÖLDESSY Gyula, Bp., 1924.
- GYULAI 1885 – GYULAI Pál, *Emlékezésed Arany János felett*, KisFTÉÚJF, 19. kötet (1885), 277–316.
- GYULAI 1895 – GYULAI Pál, *Az irodalom és hirlapjaink*, BpSz, 1895, 81. kötet, 462–463.
- GYULAI 1898 – GYULAI Pál, *A tárczaelbeszélésekről*, BpSz, 1898, 93. kötet, 443–448.
- GYULAI 1908 – GYULAI Pál, *Kritikai dolgozatok 1854–1861*, Bp., 1908.

²⁷² KOMLÓS 1973, 171.

²⁷³ E metaforát lásd HORVÁTH J. 1999, 112.

- GYULAI 1908a – GYULAI Pál, *Petőfi Sándor és lyrái költészetünk*, Bp., 1908 (Petőfi-könyvtár, 5).
- GYULAI 1912 – GYULAI Pál, *Bírálatok 1861–1903*, Bp., 1912.
- GYULAI 1927 – GYULAI Pál *Kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye 1850–1904*, Bp., 1927.
- GYULAI 1961 – GYULAI Pál *Levelezése 1843-tól 1867-ig*, kiad. SOMOGYI Sándor, Bp., 1961 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 4).
- GYULAI 1961a – GYULAI Pál, *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*, kiad. BISZTRAY Gyula, KOMLÓS Aladár, Bp., 1961 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 5).
- HARASZTI 1910 – HARASZTI Gyula, *Gyulai Pál emlékének*, BpSz, 1910, 144. kötet, 191–206.
- HATVANY 1960 – HATVANY Lajos, *Gyulai Pál estéje: Tanulmányok, emlékezések*, Bp., 1960.
- HATVANY 1981 – HATVANY Lajos, *Lévay József = H. L., Harcoló betűk*, Bp., 1981.
- HORVÁTH J. 1999 – HORVÁTH János, *Gyulai Pál: Egyetemi előadás (1927–1928)*, kiad. KOROMPAY H. János, Bp., 1999.
- HORVÁTH Z. 1974 – HORVÁTH Zoltán, *Magyar századforduló: A második reformnemzedék története (1896–1914)*, Bp., 1974².
- KERÉNYI F. 2004 – KERÉNYI Ferenc, *Szentpéteri üres fészek: Lévay József naplója. I–II. (1892–1907, 1908–1917)*, ItK, 2004, 392–395.
- KOMLÓS 1966 – KOMLÓS Aladár, *Gyulaitól a marxista kritikáig (A magyar irodalmi kritika hét évtizede)*, Bp., 1966 (Irodalomtörténeti Könyvtár, 18).
- KOMLÓS 1972 – KOMLÓS Aladár, *Verecke és Dévény között = K. A., Vereckétől Dévényig*, Bp., 1972.
- KOMLÓS 1973 – KOMLÓS Aladár, *Költészet és bírálat*, Bp., 1973.
- KOMLÓS 1980 – KOMLÓS Aladár, *A magyar költészet Petőfitől Adyig*, Bp., 1980².
- KOSZTOLÁNCZY 2008 – KOSZTOLÁNCZY Tibor, „Egy phalanx”? *Az 1890-es évek irodalompolitikai küzdelmeiről új megközelítésben*, ItK, 2008, 287–305.
- KOZMA 1913 – KOZMA Andor, *Gyulai Pál az ember és a költő: Írói arcképek*, IV, Bp., [1913] (Magyar Könyvtár, 667).
- KOZMA 1922 – KOZMA Andor, *Lévay József: Emlékezés a Kisfaludy-Társaság ünnepi közülésén, 1922. február 5-én*, BpSz, 1922, 189. kötet, 97–116.
- LAMBRECHT 1918 – LAMBRECHT Kálmán, *Gyulai Pál, Herman Ottó és Lévay József vadgalamb-pöre*, Vasárnapi Újság, 1918, 34. szám, 494–495.
- LE 1912 – *Lévay emlékkönyv: A költő Kisfaludy-Társasági tagságának ötvenedik évfordulója alkalmából kiadja a Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeum-Egyesület*, Miskolcz, 1912.
- LÉVAY 1864 – L. J. [LÉVAY József], *Irodalmi lelkiismeret*, Koszoru, 1864, I, 481–483, 505–507.
- LÉVAY 1868 – LÉVAY József, *A szép nyilvánulása (Székfoglaló. Olvastatott 1863. febr. 6-dikán)*, KisfTÉÚJF, I. kötet (1868), 244–274.
- LÉVAY 1870 – LÉVAY József, *Szemere Bertalan emlékezete: Borsodvármegye tanácsstermében a dicsőült honfi arcképének ünnepélyes leleplezése alkalmával, az 1870-dik évi novemberhó 7-dikén tartott közgyűlésen*, Miskolczon, 1870.
- LÉVAY 1871 – LÉVAY József *Beszéde Szemere Bertalan hamvainak ünnepélyes áthelyezése alkalmából*, Borsod, 1871. május 4.
- LÉVAY 1877 – LÉVAY József *Beszéde Deák Ferencz arcképének leleplezése alkalmából Borsodvármegye közgyűlésén*, Borsod, 1877. november 8.
- LÉVAY 1882 – –z– [LÉVAY József], *Dalok. Írta Vargha Gyula*, BpSz, 1882, 29. kötet, 488–491.
- LÉVAY 1885 – LÉVAY József, *Arany János emlékezete: Óda*, KisfTÉÚJF, 19. kötet (1885), 317–321.
- LÉVAY 1890 – LÉVAY József, *Reviczky Gyula Magány című újabb költeményeiről*, KisfTÉÚJF, 23. kötet (1890), 34–37.
- LÉVAY 1890a – -f. [LÉVAY József], *Erdőzúgás. Költemények. (1883–1889.) Írta Bartók Lajos*, BpSz, 1890, 63. kötet, 300–311.
- LÉVAY 1892 – ó. s. [LÉVAY József], *Költemények. Írta Szabolcska Mihály*, BpSz, 1892, 71. kötet, 137–145.
- LÉVAY 1893 – LÉVAY József, *Arany lyrája (Felolvasta a május 14-ik közülésen)*, AkÉrt, 1893, 4. kötet, 317–329.
- LÉVAY 1893a – –z. [LÉVAY József], *Kozma Andor. – Versek*, BpSz, 1893, 73. kötet, 463–473.

- LÉVAY 1894 – –a.–s. [LÉVAY József], *Ábrányi Emil újabb költeményei*, BpSz, 1894, 78. kötet, 310–323.
- LÉVAY 1894a – v. e. [LÉVAY József], *Hangulatok. Költemények. Írta Szabolcska Mihály*, BpSz, 1894, 78. kötet, 475–478.
- LÉVAY 1895 – –a. [LÉVAY József], *Reviczky Gyula költeményei*, BpSz, 1895, 83. kötet, 461–471.
- LÉVAY 1896b – V. Z. [LÉVAY József], *Vajda János*, BpSz, 1896, 87. kötet, 15–38.
- LÉVAY 1897b – –ó. [LÉVAY József], *Kurucz Nóták. 1700–1720. Írta Endrődi Sándor*, BpSz, 1897, 89. kötet, 139–145.
- LÉVAY 1897c – –ó. s. [LÉVAY József], *Édes anyám. Írta Pósa Lajos*, BpSz, 1897, 90. kötet, 461–467.
- LÉVAY 1898a – –z. [LÉVAY József], *A Honvéd-világból. Írta Zalár József*, BpSz, 1898, 94. kötet, 463–469.
- LÉVAY 1898b – –v. [LÉVAY József], *Szalay Fruzina. Egy marék virág*, BpSz, 1898, 95. kötet, 468–473.
- LÉVAY 1899 – –ó. [LÉVAY József], *Szatirák. Írta Kozma Andor*, BpSz, 1899, 97. kötet, 141–147.
- LÉVAY 1899a – –ó. [LÉVAY József], *Radó Antal. Dalok és történetek*, BpSz, 1899, 98. kötet, 132–137.
- LÉVAY 1899b – –z. [LÉVAY József], *Hangulatok. Költemények, írta Szabolcska Mihály*, BpSz, 1899, 98. kötet, 463–469.
- LÉVAY 1899c – –ó. [LÉVAY József], *Jókai Mór költeményei*, BpSz, 1899, 100. kötet, 138–145.
- LÉVAY 1899d – –a. [LÉVAY József], *Luby Sándor: Vergődés. Költemények*, BpSz, 1899, 100. kötet, 436–441.
- LÉVAY 1900 – –a. [LÉVAY József], *Szilágyi és Hajmási. Költői beszély, írta Jakab Ödön*, BpSz, 1900, 101. kötet, 465–468.
- LÉVAY 1900a – –s. [LÉVAY József], *Endrődi Sándor költeményei*, BpSz, 1900, 102. kötet, 285–295.
- LÉVAY 1901 – –ó. [LÉVAY József], *Költemények. Írta Szabolcska Mihály. Makai Emil. Poétasors. Idegek játéka. Költemények. Írta Borcsai (Fehér) Géza. Szárny-szegetten. Költemények. – Írta Torbágyi-Thurner József*, BpSz, 1901, 105. kötet, 290–295.
- LÉVAY 1901a – –Z. [LÉVAY József], *Palágyi Lajos újabb költeményei*, BpSz, 1901, 106. kötet, 471–474.
- LÉVAY 1901b – –a. [LÉVAY József], *Didó, verses lyrái regény. Írta Zempléni Árpád*, BpSz, 1901, 107. kötet, 149–153.
- LÉVAY 1901c – –ó. [LÉVAY József], *A magam útján. Költemények. Írta Szalay Károly. Mohok és vadvirágok. Költemények. Írta Tóth Benő. Miklós Elemér. Rózsás szalmakalap*, BpSz, 1901, 108. kötet, 150–155.
- LÉVAY 1902 – –z. [LÉVAY József], *Isten felé. Költemények. Írta Endrődi Sándor*, BpSz, 1902, 109. kötet, 154–158.
- LÉVAY 1902a – –ó. [LÉVAY József], *Farkas Imre. Versek. Marion. Költemények. Írta Herczeg Jenő*, BpSz, 1902, 109. kötet, 327–331.
- LÉVAY 1902b – –ó.–v. [LÉVAY József], *Margitsziget és más költői elbeszélések. Írta Erdélyi Zoltán*, BpSz, 1902, 109. kötet, 476–480.
- LÉVAY 1902c – –s. k. [LÉVAY József], *Remény. Emlékezet. Legújabb költemények. Írta Bartók Lajos (1891–1901)*, BpSz, 1902, 110. kötet, 143–150.
- LÉVAY 1902d – –ó. [LÉVAY József], *Április. Költemények, írta Gárdonyi Géza, második kiadás. Troubadour-dalok. Költemények, írta Kovács Norbert*, BpSz, 1902, 111. kötet, 487–491.
- LÉVAY 1902e – –ó. [LÉVAY József], *Kakukfűvek. Költemények. 1890–1900. Írta Czöbel Minka*, BpSz, 1902, 112. kötet, 470–475.
- LÉVAY 1903a – –f. [LÉVAY József], *Pacsirtadal. Költemények. Apostol Bertalan*, BpSz, 1903, 113. kötet, 144–147.
- LÉVAY 1903b – –ó. [LÉVAY József], *Erdős Renée. Versek*, BpSz, 1903, 113. kötet, 309–313.
- LÉVAY 1903c – –ó. [LÉVAY József], *Sas Ede. Mesék a valóságról. Sas Ede. Aratás*, BpSz, 1903, 114. kötet, 125–129.
- LÉVAY 1903d – –ó. [LÉVAY József], *Költemények. Írta Harsányi Kálmán. A tölgyfalevél. Költői elbeszélés négy énekben, írta Harsányi Kálmán*, BpSz, 1903, 114. kötet, 466–472.
- LÉVAY 1903e – l–f. [LÉVAY József], *Csizmadia Sándor: Újabb versek*, BpSz, 1903, 115. kötet, 138–142.
- LÉVAY 1903f – V. Z. [LÉVAY József], *Kuruczvilág. A Rákóczy-szabadságharc kétszázados évfordulója alkalmából saját régi költeményeiből egybegyűjté Thaly Kálmán*, BpSz, 1903, 116. kötet, 150–155.

- LÉVAY 1903g – –o– [LÉVAY József], *Volt egyszer egy leány. Újabb versek, írta Farkas Imre. Ekém mellől. Versek, írta Hajós Izó. A szerelem útvesztője, írta Bierbaum Ottó Gyula, megválogatva magyarrá átírta Hajós Izó*, BpSz, 1903, 116. kötet, 457–461.
- LÉVAY 1904 – V. Z. [LÉVAY József], *Jegyenék alatt. Elbeszélések. Írta Tömörkény István. Vizen járók és kétkézi munkások. Írta Tömörkény István*, BpSz, 1904, 119. kötet, 315–319.
- LÉVAY 1904a – d. r. [LÉVAY József], *Koronghi Lippich Elek költeményei. 1880–1902*, BpSz, 1904, 120. kötet, 151–155.
- LÉVAY 1904b – –o. [LÉVAY József], *Fűzfalevél, nyárfalevél... Költemények, írta Gárdonyi Géza*, BpSz, 1904, 120. kötet, 292–296.
- LÉVAY 1905 – –o.– [LÉVAY József], *Csendes dalok. Költemények. Írta Szabolcska Mihály*, BpSz, 1905, 121. kötet, 466–470.
- LÉVAY 1905a – –o– [LÉVAY József], *Makai Emil munkái. Sajtó alá rendezte Molnár Géza*, BpSz, 1905, 122. kötet, 144–148.
- LÉVAY 1905b – o. [LÉVAY József], *Sajó Sándor. Útközben, újabb költemények*, BpSz, 1905, 122. kötet, 449–453.
- LÉVAY 1905c – –y. [LÉVAY József], *Alba Nevis. A Hét csuda. Költemények*, BpSz, 1905, 123. kötet, 457–460.
- LÉVAY 1905d – –y [LÉVAY József], *Vértesy Jenő költeményei*, BpSz, 1905, 124. kötet, 321–324.
- LÉVAY 1906a – z. v. [LÉVAY József], *Mesék az íróvilágból, írta Radó Antal*, BpSz, 1906, 125. kötet, 143–146.
- LÉVAY 1906b – –y –f. [LÉVAY József], *Új dalok. Kleopátra. Írta Erdős René*, BpSz, 1906, 125. kötet, 305–308.
- LÉVAY 1906c – –ó.– [LÉVAY József], *B. Szász Piroska. Versek. Nil. Versek*, BpSz, 1906, 126. kötet, 300–304.
- LÉVAY 1906d – –V– [LÉVAY József], *A Sivatagban. Költemények, írta: Szalay Károly*, BpSz, 1906, 126. kötet, 448–451.
- LÉVAY 1906e – –Ó– [LÉVAY József], *Kulcsár Ferencz: Ecce ego. Költemények (1889–1905.) Bodor Aladár: Versek*, BpSz, 1906, 128. kötet, 170–174.
- LÉVAY 1906f – –V.– [LÉVAY József], *Csipkefátyol, írta Farkas Imre*, BpSz, 1906, 128. kötet, 487–492.
- LÉVAY 1907 – V. [LÉVAY József], *Radó Antal: Római Rhythmusok*, BpSz, 1907, 129. kötet, 312–315.
- LÉVAY 1907a – V. [LÉVAY József], *Tomba Mihály élete és művei, írta Lengyel Miklós*, BpSz, 1907, 131. kötet, 137–142.
- LÉVAY 1907c – V.– [LÉVAY József], *Kaffka Margit könyve. Oláh Gábor, Költemények 1904–1906*, BpSz, 1907, 131. kötet, 468–473.
- LÉVAY 1908a – f.– [LÉVAY József], *Ilyés Bálint költeményei*, BpSz, 1908, 133. kötet, 146–149.
- LÉVAY 1908b – z. [LÉVAY József], *Versek. 1897–1907. Írta Miklós Elemér*, BpSz, 1908, 133. kötet, 303–306.
- LÉVAY 1908c – –ó.– [LÉVAY József], *Vér és arany. Újabb versek, írta Ady Endre*, BpSz, 1908, 134. kötet, 311–315.
- LÉVAY 1908d – I. v. [LÉVAY József], *Költemények. (1880–1883.) Írta Vörösmarty Géza*, BpSz, 1908, 135. kötet, 149–152.
- LÉVAY 1908e – f. [LÉVAY József], *A Holnap. Sajtó alá rendezte Antal Sándor*, BpSz, 1908, 136. kötet, 434–437.
- LÉVAY 1909 – LÉVAY József, *A Múzsza búcsúja: Költemények*, Bp., 1909.
- LÉVAY 1909a – –Z. [LÉVAY József], *Legifj. Szász Károly: Versek. Oláh Gábor: Az élet lobogója alatt. Új versek. Erdős René: Jöttem hozzátok*, BpSz, 1909, 138. kötet, 312–317.
- LÉVAY 1919 – LÉVAY József, *Feljegyzések életemről*, AkÉrt, 1919, 30. kötet, 5–16.
- LÉVAY 1925 – LÉVAY József *Utolsó versei 1909–1918*, kiad. VOINOVICH Géza, Bp., 1925.
- LÉVAY 1934 – LÉVAY József *Verseiből*, VOINOVICH Géza bevezetésével, Bp., [1934] (Élő Könyvek: Magyar Klasszikusok, 58).
- LÉVAY 1935 – LÉVAY József, *Visszatekintés*, kiad. BALÁZS Győző, Miskolc, 1935.
- LÉVAY 1988 – *Lévay József (1825–1918) élete és művei: Válogatott bibliográfia*, Miskolc, 1998.
- LÉVAY 2001 – *Szentpéteri üres fészek: Lévay József naplója (1892–1917)*, I–II, szerk. PORKOLÁB Tibor, Miskolc, 2001.

- MIKLÓS 1978 – MIKLÓS Róbert, *Lévay József életútja*, Miskolc, 1978 (Borsod-Miskolci Irodalomtörténeti Füzetek, 11).
- NÉMETH G. B. 1981 – NÉMETH G. Béla, *A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitívizmus korában a kiegyezéstől a századfordulóig*, Bp., 1981 (Irodalomtudomány és Kritika).
- NÉMETH G. B. 1981a – NÉMETH G. Béla, *Defenzió a hatalom fogságában (Gyulai Budapesti Szemlé-je, a Budapesti Szemle Gyulaija)* = N. G. B., *Küllő és kerék: Tanulmányok*, Bp., 1981 (Elvek és Utak).
- OLÁH 2002 – OLÁH Gábor, *Naplók*, kiad. LAKNER Lajos, Debrecen, 2002.
- PAPP F. 1935–1941 – PAPP Ferenc, *Gyulai Pál*, I–II, 1935, 1941.
- PÉTERFY 1881 – –ő. [PÉTERFY Jenő], *Lévay József összes költeményei. (1846–1880.)*, BpSz, 1881, 27. kötet, 470–474.
- PÉTERFY 1892 – I.–a. [PÉTERFY Jenő], *Burns Róbert költeményei. Fordította Lévay József*, BpSz, 1892, 70. kötet, 163–166.
- PÉTERFY 1898 – m. [PÉTERFY Jenő], *Herczeg Ferenc: Szabolcs házassága*, BpSz, 1898, 93. kötet, 140–143.
- PÉTERFY 1899 – p. g. [PÉTERFY Jenő], *Lévay József. Újabb költemények*, BpSz, 1889, 98. kötet, 311–315.
- PORKOLÁB 2000 – PORKOLÁB Tibor, „Üdvözetekből font fényes koszorú”: *Az 1911. évi Lévay-jubileum rituáléja és retorikája = Az irodalom ünnepei*, szerk. KALLA Zsuzsa, Bp., 2000 (A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei, 9).
- PORKOLÁB 2011 – PORKOLÁB Tibor, *A Virág Benedek' Poétai Munkái peritextusai és kötetrendje = VIRÁG Benedek' Poétai Munkái*, kiad. PORKOLÁB Tibor, Bp., 1911 (RMKT XVIII, 12).
- RAVASZ 1926 – RAVASZ László, *Lévay József: Ünnepi beszéd születése századik évfordulóján*, Protestáns Szemle, 1926, 1–8.
- REVICZKY 2007 – REVICZKY Gyula *Összes verse: Kritikai kiadás*, I–II, kiad. CSÁSZTVAY Tünde, Bp., 2007.
- RIEDL 1910 – RIEDL Frigyes, *Gyulai Pál*, BpSz, 1910, 144. kötet, 162–190.
- RÓNAY Gy. 1981 – RÓNAY György, *Petőfi és Ady között (1849–1899)*, Bp., 1981 (R. Gy. Művei).
- SCHÖPFLIN 1925 – SCHÖPFLIN Aladár, *Lévay József száz éve*, Nyugat, 1925, III. k., 389–393.
- SCHÖPFLIN 1990 – SCHÖPFLIN Aladár, *A magyar irodalom története a XX. században*, kiad. SEBES Katalin, Bp., 1990².
- SOMOGYI 1977 – SOMOGYI Sándor, *Gyulai és kortársai: Fejezetek egy negyedszázad irodalomtörténetéből*, kiad. SZÖRÉNYI László, Bp., 1977.
- SÓTÉR 1965 – *A magyar irodalom története*, IV, szerk. SÓTÉR István, Bp., 1965.
- VAJDA 1969 – VAJDA János, *Kisebbségi költemények*, I–II, kiad. BARLA Gyula, BOROS Dezső, Bp., 1969 (V. J. Összes Művei, 1–2).
- VAJDA 1977 – VAJDA János, *Nagyobb költői művek*, kiad. BIKÁCSI László, PÓR Péter, Bp., 1977 (V. J. Összes Művei, 3).
- VARGA P. 1980 – VARGA Pál, *Modalitás-típusok a 19. század hetvenes éveinek magyar lírájában*, StudLitt, 18(1980), 93–122.
- VARGA P. 1994 – S. VARGA Pál, *A gondviseléstől a vitalizmusig (A magyar líra világhéber alakulása a XIX. század második felében)*, Debrecen, 1994 (Csokonai Könyvtár, 2).
- VARGA P. 2005 – S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszere a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Bp., 2005.
- VARGA P. 2007 – S. VARGA Pál, „Népies-nemzeti”, „nemzeti klasszicizmus” – *a nemzeti irodalom hagyományközösségi szemlélete = A magyar irodalom története*, II, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., 2007.
- VOINOVICH 1911 – VOINOVICH Géza, *Lévay József*, BpSz, 1911, 146. kötet, 125–134.
- VOINOVICH 1943 – VOINOVICH Géza, *Lévay József (1825–1918): A Kisfaludy-Társaságban 1925. december 2-án tartott emlékbeszéd = V. G., Írók és költők*, Bp., 1943.
- ZIMÁNDI P. 1972 – ZIMÁNDI P. István, *Péterfy Jenő és kora (1850–1899)*, Bp., 1972 (Irodalomtörténeti Könyvtár, 28).
- ZSIGMOND 1906 – ZSIGMOND Ferenc, *Lévay József élete és költészete*, Bp., 1906.